

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра психології

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь магістр

на тему:

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ
АКТИВНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ СУЧАСНОГО
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Виконала:

студентка групи 263

спеціальність 053 Психологія

Цимбал Лілія Юріївна

Керівник:

кандидат психологічних наук, доцент

Якимчук І. П.

Рецензент:

доктор психологічних наук, професор

Сафін О. Д.

Умань –2022

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ СУЧАСНОГО ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1 Зміни особистісного та соціального розвитку пов'язані зі вступом до ЗВО.....	4
1.2 Шляхи формування професійної спрямованості студента.....	17
1.3 Умови формування активної життєвої позиції.....	20
1.4 Співвідношення понять «життєва позиція», «соціальна позиція» та «громадянська позиція».....	23
1.5 Значення патріотичного виховання у формуванні активної життєвої позиції.....	24
1.6 Психологічна проблема визначення власної активної життєвої позиції сучасного студента.....	31

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА

2.1 Організація та методи дослідження.....	37
2.2 Аналіз результатів дослідження.....	52

ВИСНОВОК

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне українське суспільство перебуває у вирі економічних та політичних змін, які своєю стрімкістю та хаотичністю неодмінно вплинуть на формування молодого покоління нашої країни.

Провідними рушійними силами розвитку особистості в юнацькому віці виступають властиві людині мотиви розвитку, які спонукають її до постійного пошуку творчого напруження, постановки і досягнення нових і все більш складних цілей.

Розвиток особистості на юнацькому етапі характеризується подоланням вікової кризи, протягом якої в особистості відбуваються багатовимірні складні процеси отримання дорослої ідентичності і нового ставлення до світу, тобто особистість у цей період сама активно прагне до формування такої єдності й подолання суперечностей та конфліктів. При вдалому протіканні кризи ідентичності в молодій людині формується відчуття тотожності свого Я, з'являється відчуття того, хто вона є і в якому напрямі вона розвивається. Конструктивні варіанти подолання юнацької кризи передбачають також тонке і складне узгодження індивідуально й соціально значущих форм продуктивного функціонування (причому ініціатива в цьому узгодженні належить молодій людині).

Несприятливе розв'язання кризи супроводжується відчуттям тривоги, страху, ізоляції, різкими коливаннями за шкалою самооцінки, болісними сумнівами відносно себе, свого місця в групі, у суспільстві, неясністю життєвих перспектив.

Тому місце безпосередніх психолого-педагогічних дій на юнацькому етапі розвитку повинні займати заходи щодо створення умов для становлення й розвитку особистості, і наукове дослідження закономірностей психічного розвитку людини, психічних властивостей її особистості стає необхідною умовою подальшого вдосконалення всіх форм, методів і засобів роботи з

людьми. У такому разі дослідження і розробка відповідної системи психологічного супроводу навчання студента стає актуальною науковою проблемою.

Недалекоглядність, життя сьогоднішнім днем, безвідповідальність значною мірою стали типовою соціальною рисою, яка ускладнює процес прогнозування свого майбутнього, а особливо визначення свого місця в житті.

У двох словах, життєва позиція - це ідеали, переконання і цінності індивіда, які зосереджені на основних принципах його поведінки і діяльності. Особливість життєвої орієнтації визначає мотивацію, поведінку, рівень активності, а головне – спрямованість особистості. Життєвий статус додає певного соціального та особистісного змісту тому, як і з якою ефективністю людина використовує свої здібності, знання та навички.

Формування життєвої позиції особистості з різних аспектів досліджували: А.Адлер, Е.Берн, Л.В.Сохань, М.Вайт, С.Л. Рубінштейн.

Мета дослідження: визначити та дослідити психологічні умови формування активної життєвої позиції сучасного здобувача вищої освіти.

Об'єкт дослідження: активна життєва позиція здобувача вищої освіти.

Предмет дослідження: формування активної життєвої позиції сучасного здобувача вищої освіти.

Мета роботи обумовила постановку таких завдань:

- описати умови формування активної життєвої позиції сучасного студента;
- охарактеризувати психологічні проблеми визначення власної активної життєвої позиції сучасного студента;
- емпірично дослідити психологічні умови формування активної життєвої позиції сучасного студента.

База дослідження. Дослідження проводилося на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Теоретичне значення дослідження полягає у визначенні психологічних умов формування активної життєвої позиції сучасного студента.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в дослідженні та визначенні головних аспектів у житті студента.

Апробація результатів дослідження здійснена на II Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Теорія та практика психокорекції особистості» (м. Умань, 27 жовтня 2022 р.).

Стаття розміщена у збірнику наукових праць магістрантів факультету соціальної та психологічної освіти, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел з 61 найменувань. Основний зміст роботи викладено на 73 сторінках. У роботі 5 таблиць, 2 рисунки.

Постановка проблеми. Провідними рушійними силами розвитку особистості в юнацькому віці виступають властиві людині мотиви розвитку, які спонукають її до постійного пошуку творчого напруження, постановки і досягнення нових і все більш складних цілей. Розвиток особистості на юнацькому етапі характеризується подоланням вікової кризи, протягом якої в особистості відбуваються багатовимірні складні процеси отримання дорослої ідентичності і нового ставлення до світу, тобто особистість у цей період сама активно прагне до формування такої єдності й подолання суперечностей та конфліктів. При вдалому протіканні кризи ідентичності в молодій людині формується відчуття тотожності свого Я, з'являється відчуття того, хто вона є і в якому напрямі вона розвивається. Конструктивні варіанти подолання юнацької кризи передбачають також тонке і складне узгодження індивідуально й соціально значущих форм продуктивного функціонування (причому

ініціатива в цьому узгодженні належить молодій людині). Несприятливе розв'язання кризи супроводжується відчуттям тривоги, страху, ізоляції, різкими коливаннями за шкалою самооцінки, болісними сумнівами відносно себе, свого місця в групі, у суспільстві, неясністю життєвих перспектив. Тому місце безпосередніх психолого-педагогічних дій на юнацькому етапі розвитку повинні займати заходи щодо створення умов для становлення й розвитку особистості, і наукове дослідження закономірностей психічного розвитку людини, психічних властивостей її особистості стає необхідною умовою подальшого вдосконалення всіх форм, методів і засобів роботи з людьми. У такому разі дослідження і розробка відповідної системи психологічного супроводу навчання студента стає актуальною науковою проблемою. Короткозорість, життя сьогоднішнім днем, безвідповідальність значною мірою стали типовою соціальною рисою, яка ускладнює процес прогнозування свого майбутнього, а особливо визначення свого місця в житті. У двох словах, життєва позиція - це ідеали, переконання і цінності індивіда, які зосереджені на основних принципах його поведінки і діяльності. Особливість життєвої орієнтації визначає мотивацію, поведінку, рівень активності, а головне – спрямованість особистості. Життєвий статус додає певного соціального та особистісного змісту тому, як і з якою ефективністю людина використовує свої здібності, знання та навички.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ СУЧАСНОГО ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1 Зміни особистісного та соціального розвитку пов'язані зі вступом до ЗВО.

Студентство визначають як своєрідну мобільну групу, метою діяльності якої є засвоєння за спеціально організованою програмою соціально-професійних ролей, підготовка до виконання важливих соціальних функцій: професійних, культурологічних, громадсько-політичних, сімейних тощо. Головними напрямками життєдіяльності студентів є професійне навчання, особистісне зростання й самоствердження, розвиток інтелектуального потенціалу, духовне збагачення, моральне, естетичне, фізичне самовдосконалення. Студент закладу вищої освіти – це молода людина, яка характеризується професійною спрямованістю, готується до висококваліфікованого виконання функцій фахівця в певній професійній галузі. Студентський вік припадає переважно на період пізньої юності або ранньої дорослості. В цей час закінчується фізичне дозрівання організму, набувається та ступінь духовної зрілості, яка дозволяє самостійно вирішувати питання вибору професії, участі у виробничій праці після закінчення школи чи вузу. В юності різко активізується ціннісно-орієнтаційна діяльність. Чи йде мова про пізнання власних якостей, чи засвоєння нових знань, чи про відношення зі старшими та однолітками, юнак особливо занепокоєний їхньою оцінкою і намагається будувати свою поведінку на основі свідомо обраних або засвоєних критеріїв і норм.

Загалом студента як людину певного віку і як особистість можна охарактеризувати з трьох сторін:

1. з психологічної, як єдність психічних процесів, станів і властивостей особистості. Головне в психологічному аспекті розгляду – це психічні властивості (спрямованість, темперамент, характер, здібності), від яких залежить перебіг психічних процесів, виникнення психічних станів,

вияв психічних утворень. Проте, вивчаючи конкретного студента, треба враховувати разом з тим особливості конкретно його психічних процесів і станів;

2. з соціальної, в якій втілюються суспільні відносини, якості, породжені приналежністю студента до певної соціальної групи, національності тощо;
3. з біологічної, яка включає тип вищої нервової діяльності, будову аналізаторів, безумовні рефлекси, інстинкти, фізичну силу, статуру, риси обличчя, колір шкіри. Ця сторона в основному визначена спадковістю і вродженими задатками, але у відомих межах змінюється під впливом умов життя. Вивчення цих сторін розкриває якості і можливості студента, його вікові і особистісні особливості.

Так, якщо підійти до студента як до людини певного віку, то для нього будуть характерні як найменші величини латентного періоду реакцій на прості, комбіновані і словесні сигнали, оптимум абсолютної і відносної чутливості аналізаторів, щонайбільша пластичність в утворенні складних психомоторних навичок. Порівняно з іншими періодами розвитку в юнацькому віці виявляється найвища швидкість оперативної пам'яті і переключення уваги, розв'язання вербально-логічних задач. Таким чином, студентський вік характеризується досягненням найвищих, "пікових" результатів, які базуються на всіх попередніх процесах біологічного, психологічного, соціального розвитку. Студент як особистість характеризується найбільш активним розвитком моральних і естетичних почуттів, завершенням становлення й стабілізації характеру. Особливо важливо, що це період оволодіння повним комплексом соціальних ролей дорослої людини: громадянських, суспільно-політичних, професійно-трудова, статево-гендерних, родинно-батьківських та інших. Із цим віком пов'язаний початок "економічної активності", під яким демографи розуміють включення людини в самостійну виробничу діяльність, початок трудової

біографії, створення сім'ї й розв'язання пов'язаних із цим фінансово-господарських проблем. У складних сучасних соціально-економічних умовах багато студентів змушені поєднувати навчання з трудовою діяльністю, яка є для них не стільки засобом самоствердження й самореалізації, скільки джерелом засобів існування. У студентів спостерігається, з одного боку, перетворення мотивації, всієї системи ціннісних орієнтацій, з іншого – інтенсивне формування спеціальних здібностей у зв'язку з професіоналізацією. Однак студентський вік характеризується ще й тим, що великі потенційні можливості досягнення оптимуму розвитку моральної, інтелектуальної й фізичної сфери сповна реалізуються не кожним студентом. Це пояснюється як недостатнім розвитком у 17-19 років здатності щодо свідомої саморегуляції поведінки, так і прихованою ілюзією, що це зростання сил триватиме "вічно", що краще життя все ще попереду, а тому всього омріяного можна легко досягнути. Проявом цього, зокрема, є те, що окремі студенти навчаються від сесії до "сесії", не проявляють особливої активності в навчанні, не мають потреби в самоосвіті й самовдосконаленні, їхня увага в основному зосереджується на гедоністичних захопленнях. Час навчання у вузі співпадає з другим періодом юності або першим періодом зрілості, який відрізняється складністю становлення особистісних рис. Характерною рисою етичного розвитку в цьому віці є посилення свідомих мотивів поведінки. Помітно зміцнюються ті якості, яких не вистачало певною мірою в старших класах – цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціатива, вміння володіти собою. Підвищується інтерес до моральних проблем (цілі, образ життя, обов'язок, любов, вірність тощо). Разом з тим фахівці в галузі вікової психології і фізіології відзначають, що здатність людини до свідомої регуляції своєї поведінки в 17-19 років розвинута не повною мірою. Нерідкими є випадки немотивованого ризику, невміння передбачати наслідки своїх вчинків, в основі яких можуть бути не завжди гідні мотиви. 19-20 років – це вік безкорисливих жертв і повної самовіддачі, але і нерідко негативних виявів. Юність – пора самоаналізу і самооцінок.

Самооцінка здійснюється шляхом порівняння ідеального "Я" з реальним. Але ідеальне "Я" ще не вивірено і може бути випадковим, а реальне "Я" ще всебічно не оцінено самою особистістю. Ця об'єктивна суперечність в розвитку особистості молодого людини може викликати в неї внутрішню невпевненість в собі і супроводжуватися іноді зовнішньою агресивністю або відчуттям незрозумілості. Юнацький вік, за Еріксоном, будується навколо кризи ідентичності, що складається з серії соціальних і індивідуально-особистісних виборів, ідентифікацій і самовизначень.

Якщо юнакові не вдається розв'язати ці завдання, в нього формується неадекватна ідентичність, розвиток якої може йти по чотирьох основних лініях:

1. відхід від психологічної інтимності, уникнення тісних міжособистісних відносин;
2. розмитість відчуття часу, нездатність будувати життєві плани, страх дорослішання і змін;
3. розмивання продуктивних, творчих здібностей, невміння мобілізувати свої внутрішні ресурси і зосередитися на якійсь головній діяльності;
4. формування "негативної ідентичності", відмова від самовизначення і вибір негативних образів для наслідування.

Оперуючи в основному клінічними даними, Еріксон не намагався виразити описувані явища кількісно.

Канадський психолог Джеймс Маршу в 1966р. заповнив цей пробіл, виділивши чотири етапи розвитку ідентичності, що вимірюються ступенем професійного, релігійного і політичного самовизначення молодого людини.

1. "Невизначена, розмита ідентичність" характеризується тим, що індивід ще не виробив будь-яких чітких переконань, не вибрав професії і не зіткнувся з кризою ідентичності.

2. "Дострокова, передчасна ідентифікація" має місце, якщо індивід включився у відповідну систему відносин, але зробив це не самостійно, в результаті пережитої кризи і випробування, а на основі чужих думок, слідуючи чужому прикладу або авторитету.
3. Етап "мораторію" характеризується тим, що індивід знаходиться в процесі нормативної кризи самовизначення, вибираючи з численних варіантів розвитку той єдиний, який може вважати своїм.
4. "Досягнута зріла ідентичність" визначається тим, що криза завершена, індивід перейшов від пошуку себе до практичної самореалізації.

Факт вступу до ЗВО підкріплює віру молодій людині у власні сили і здібності, породжує надію на повнокровне і цікаве життя. Разом з тим на II і III курсах нерідко виникає питання про правильність вибору ЗВО, спеціальності, професії. До кінця III курсу остаточно розв'язується питання про професійне самовизначення. Проте трапляється, що в цей час приймається рішення в майбутньому уникнути роботи по спеціальності. Часто спостерігаються зсуви в настрої студентів – від захопленого в перші місяці навчання до скептичного при оцінці вузівського режиму, системи викладання, окремих викладачів тощо. Юність, як стверджують деякі вчені, є сенситивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини, найсприятливішим для завершення формування особистості та утвердження її психофізичних сил. У ході лонгітюдного дослідження було встановлено, що на студентський вік припадає найвища можливість розвитку інтелектуального комплексу, сенсорних процесів і сприймання, загальної реактивності й нейродинаміки, найбільша пластичність в утворенні складних психомоторних і інших навичок. В юнацькому віці проявляється найвища швидкість оперативної пам'яті й переключення уваги, здатність до розв'язання вербально-логічних задач тощо. Це золота "пора" людини щодо високого розвитку комплексу функціональних рівнів, досягнення найвищих результатів, які ґрунтуються на всіх попередніх процесах її біологічного,

психологічного та соціального розвитку. Вища освіта робить величезний вплив на психіку людини, розвиток її особистості. За час навчання у ЗВО, за наявності сприятливих умов, у студентів відбувається розвиток всіх рівнів психіки. Вони визначають спрямованість розуму людини, тобто формують склад мислення, який характеризує професійну спрямованість особистості. Для успішного навчання у ЗВО необхідний досить високий рівень загального інтелектуального розвитку, зокрема сприймання, уявлення, пам'яті, мислення, уваги, ерудованості, широти пізнавальних інтересів, рівня володіння визначеним колом логічних операцій тощо. При деякому зниженні цього рівня можлива компенсація за рахунок підвищеної мотивації або працездатності, посидючості, ретельності і акуратності в учбовій діяльності.

Але є і межа такого зниження, при якому компенсаторні механізми не допомагають і студент може бути відрахований. У різних ВНЗ ці рівні дещо відрізняються, але загалом вони близькі між собою, навіть якщо порівнювати столичні і периферійні вузи, так звані престижні і непрестижні професії. Для успішного оволодіння гуманітарними професіями людина повинна володіти яскраво вираженим вербальним типом інтелекту, що перевищує невербальний в середньому на 16 умовних одиниць інтелекту. Гуманітарії повинні характеризуватися широтою пізнавальних інтересів, ерудованістю, добре володіти мовою, мати багатий словниковий запас, уміти правильно його використовувати, точно співвідносити конкретні і абстрактні поняття і мати в цілому високорозвинене абстрактне мислення. Необхідною умовою успішної діяльності студента є засвоєння нових для нього особливостей навчання, що знімає відчуття внутрішнього дискомфорту і блокує виникнення конфлікту із середовищем. Протягом початкових курсів складається студентський колектив, формуються навички і уміння раціональної організації розумової діяльності, усвідомлюється покликання до вибраної професії, виробляється оптимальний режим праці, дозвілля і побуту, встановлюється система роботи з самоосвіти і самовихованню професійно значущих якостей особистості. Різка ломка багаторічного звичного робочого стереотипу, основу якого

складає відкрите психофізіологічне явище – динамічний стереотип, іноді приводить до нервових зривів і стресових реакцій. З цієї причини період адаптації, пов'язаний з ломкою колишніх стереотипів, може на перших порах зумовити і порівняно низьку успішність, і труднощі в спілкуванні. В одних студентів вироблення нового стереотипу проходить стрибкоподібно, в інших – рівно. Поза сумнівом, особливості цієї перебудови пов'язані з характеристиками типу вищої нервової діяльності, проте соціальні чинники мають тут вирішальне значення. Знання індивідуальних особливостей студента, на основі яких будується система включення його в нові види діяльності і нове коло спілкування, дає можливість уникнути дезадаптаційного синдрому, зробити процес пристосовування рівним і психологічно комфортним. У проведених дослідженнях процесу адаптації першокурсників до ЗВО зазвичай виділяються такі головні труднощі: негативні переживання, пов'язані з відходом вчорашніх учнів з шкільного колективу з його взаємною допомогою і моральною підтримкою; невизначеність мотивації вибору професії, недостатня психологічна підготовка до неї; невміння здійснювати психологічне саморегулювання поведінки і діяльності, що усугубляється відсутністю звички до повсякденного контролю педагогів; пошук оптимального режиму праці і відпочинку в нових умовах; налагодження побуту і самообслуговування, особливо при переході з домашніх умов в гуртожиток; нарешті, відсутність навиків самостійної роботи, невміння конспектувати, працювати з першоджерелами, словниками, довідниками, покажчиками. Усі ці труднощі різні за своїм походженням. Одні з них об'єктивно неминучі, інші носять суб'єктивний характер і пов'язані зі слабкою підготовкою, дефектами виховання в сім'ї і школі. Саме тому важливо знати, як проходить соціальна адаптація студентів до нових умов життя.

Соціальна адаптація студентів включає:

а) професійну адаптацію, як пристосування до характеру, змісту, умов і організації навчального процесу, вироблення навиків самостійності в навчальній і науковій діяльності;

б) соціально-психологічну адаптацію – пристосування індивіда до групи, взаємин з нею, вироблення власного стилю поведінки.

Адаптація – це передумова активної діяльності і необхідна умова її ефективності. В цьому позитивне значення пристосовування для успішного функціонування індивіда в тій або іншій соціальній ролі.

Дослідники розрізняють три форми пристосовування студентів-першокурсників до умов ЗВО:

1. пристосовування формальне, що стосується пізнавально-інформаційного пристосування студентів до нового оточення, до структури вищої школи, до змісту навчання в ній, її вимог, до своїх обов'язків;
2. суспільне пристосовування, тобто процес внутрішньої інтеграції (об'єднання) груп студентів-першокурсників і інтеграція цих же груп з студентським оточенням в цілому;
3. дидактичне пристосовування, що стосується підготовки студентів до нових форм і методів навчальної діяльності у вищій школі.

Дослідження показують, що першокурсники не завжди успішно засвоюють знання зовсім не тому, що отримали слабку підготовку в ЗОШ, а тому, що у них не сформовані такі риси особистості, як готовність до навчання, здатність вчитися самостійно, контролювати і оцінювати себе, володіти своїми індивідуальними особливостями пізнавальної діяльності, уміння правильно розподіляти свій робочий час для самостійної підготовки. Привчені до щоденної опіки і контролю в школі, деякі першокурсники не уміють приймати елементарні рішення. В них недостатньо розвинуті навички самоосвіти і самовиховання. Багато першокурсників на перших порах навчання зазнають

великих труднощів, пов'язаних з відсутністю навиків самостійної навчальної роботи, вони не уміють конспектувати лекцію, працювати з підручниками, знаходити знання у першоджерелах, аналізувати інформацію великого об'єму, чітко і ясно висловлювати свої думки. Пристосовування студентів до навчального процесу (за даними вивчення регуляторної функції психіки) закінчується в кінці 2-го – на початку 3-го семестру. Одним з основних завдань роботи з першокурсниками є розробка і впровадження методів раціоналізації і оптимізації самостійної роботи. Існуюча система контролю за самостійною роботою студентів через семінарські, практичні і лабораторні заняття ні в якому разі не виключає пасивності і ухилення від виконання відповідних вимог із сторони деякої частини студентів. Великі резерви для підвищення якості підготовки фахівців відкриває вдосконалення контролю за знаннями студентів. Для вироблення тактики і стратегії, що забезпечує оптимальну адаптацію студента до ЗВО, важливо знати життєві плани і інтереси першокурсника, систему домінуючих мотивів, рівень домагань, самооцінку, здатність до свідомої регуляції поведінки. Успішне вирішення цієї проблеми пов'язано з розвитком психологічної служби вузу. Викладач, що читає лекцію для потоку, природно, не може враховувати індивідуальний темп засвоєння навчального матеріалу кожним студентом, здатність кожного до аналізу і синтезу, рівень розвитку мислення. Викладачам важче помітити зміни психічних станів студента в стресових ситуаціях, наприклад, на заліку або іспиті, вже хоча б тому, що їм немає з чим їх порівнювати – при слуханні лекції студент "розчинений" в загальній масі аудиторії. Не випадково багато студентів-першокурсників, що відчували ще вчора увагу і опіку шкільних вчителів, в умовах ЗВО відчують себе перший час дискомфортно. Нові умови їх діяльності – це якісно інша система відносин відповідальної залежності, де на перший план виступає необхідність самостійної регуляції своєї поведінки, наявність тих ступенів свободи в організації своїх занять і побуту, які ще недавно були їм непритаманні. Розвиток студента на різних курсах має деякі особливі риси. Перший курс вирішує завдання залучення

недавнього абітурієнта до студентських форм колективного життя. Поведінка студентів відрізняється високим ступенем конформізму; у першокурсників відсутній диференційований підхід до своїх ролей.

Другий курс – найнапруженішої навчальної діяльності студентів. В життя другокурсників інтенсивно включені всі форми навчання і виховання. Студенти одержують загальну підготовку, формуються їх широкі культурні запити і потреби. Процес пристосовування до даного середовища в основному завершений.

Третій курс – початок спеціалізації, зміцнення інтересу до наукової роботи, як віддзеркалення подальшого розвитку і поглиблення професійних інтересів студентів. Настійна необхідність в спеціалізації часто приводить до звуження сфери різнобічних інтересів особистості. Відтепер форми становлення особистості у ЗВО в основних рисах визначаються чинником спеціалізації.

Четвертий курс – перше реальне знайомство з спеціальністю в період проходження практики. Для поведінки студентів характерний інтенсивний пошук більш раціональних шляхів і форм спеціальної підготовки, відбувається переоцінка студентами багатьох цінностей життя і культури. П'ятий курс – перспектива швидкого закінчення ЗВО – формує чіткі практичні установки на майбутній рід діяльності. Виявляються нові, що стають все більш актуальними, цінності, пов'язані з матеріальним і сімейним становищем, місцем роботи тощо. Студенти поступово відходять від колективних форм життя ЗВО. Пошуки друга життя відіграють на III-IV курсах велику роль, справляючи вплив і на успішність, і на суспільну діяльність студентів. Інтерес до протилежної статі займає значне місце в думках і поведінці студентів. Але було б помилкою бачити в цьому негативне явище. Інтимні відносини нерідко сприяють підвищенню бажання краще вчитися, робочому настрою, творчій активності. Дані соціологів говорять, що, як правило, після деякого "затишшя" сімейні пари не залишаються в стороні від суспільної роботи і не випадають з колективу. Вступ до шлюбу більшості студентів до кінця навчання не веде до

розпаду студентських колективів, хоча число безпосередніх міжособистісних і міжгрупових контактів серед його членів дещо зменшується. Варто відзначити, що особистість студента розвивається і змінюється впродовж навчання. Вже у першокурсників, які недалеко відійшли від випускників шкіл, є нові якісні риси: підвищене почуття власної гідності: "Я – студент, а не школяр"; багатство інтересів до різних галузей знання; нове в особистих поглядах на представників протилежної статі; відносно більша особиста свобода і незалежність від батьків. Студенти першого курсу більш охоче, ніж студенти інших курсів, беруть участь в різнобічній громадській діяльності. Вони більше піддаються впливу викладачів і громадських організацій, їм легше доручити будь-яку справу, з них легше вимагати. На другому курсі студенти вже адаптуються до нових вузівських обставин. Вони стають більш практичними в розподілі часу і стипендії, відчувають більшу самостійність і, водночас, відповідальність, більше замислюються над спеціальністю тощо. Отже, психічний розвиток особистості студента – діалектичний процес виникнення і вирішення протиріч, переходу зовнішнього у внутрішнє, саморуку, активної роботи над собою.

Більша частина проблем у навчанні студента вищої школи викликана несвідомим вибором спеціальності. Ряд психолого-соціологічних досліджень студентів педагогічних і технічних вузів показують, що далеко не всі студенти цілком свідомо обрали ту спеціальність, якій навчаються. Причому їхня кількість, судячи з відвідування занять і з власних висловлювань про бажання вчитися, значна на першому курсі. На другому кількість людей, що не бажають вчитися конкретній спеціальності, сягає апогею, відбувається "відсів" зовсім випадкових людей, які взагалі не знають, навіщо вони прийшли до вузу. Потім кількість студентів, які говорять, що вони обрали дану спеціальність випадково чи компромісне зменшується, на кінець четвертого – початок п'ятого курсу залишається дві-три людини на студентську групу, в яких проглядається явне емоційно-негативне ставлення до обраної спеціальності і до майбутньої роботи. Одночасно з цим у правильності обраного шляху

впевнені лише троє чи четверо з усієї групи. Таки чином студентів у ставленні їх до своєї майбутньої спеціальності варто диференціювати, відповідно розмежовуючи і психолого-педагогічні підходи впливу на них. Становлення особистості студентів, як майбутніх фахівців ускладнюється, якщо професія обиралася компромісне, не з власного бажання (наприклад, з примусу батьків чи тому, що не вдалося вступити в той вуз, в який хотілося). На стадії професійної освіти, стверджують Е. Зеєр та Е. Симанюк, розчарування в обраній професії переживаю багато студентів. Виникає незадоволення окремими предметами, з'являються сумніви у правильності професійного вибору. Це так звана криза професійного вибору. Як правило, вона чітко проявляється в першій і в останній рік навчання у вузі. Завдання вищої школи – допомогти цю кризу перемогти. Тому питання особистісного розвитку студента і формування його готовності до майбутньої професійної діяльності – ключові в теорії та практиці вдосконалення роботи сучасного вищого навчального закладу. При цьому однією з провідних проблем є побудова такої системи навчально-освітнього процесу, яка б оптимально враховувала б особливості й закономірності не лише особистісного розвитку студента, а й його професійного ставлення як спеціаліста. В студентському віці завершується становлення позитивної "Я-концепції" як ядра особистості студента, зокрема формування її соціально-професійного аспекту. "Я-концепція" – це складна динамічна система уявлень людини про себе (К.Роджерс та ін.). "Я-концепція" майбутнього спеціаліста – це система уявлень студента про себе як особистість і суб'єкта навчально-професійної діяльності. Формування позитивної "Я-концепції" майбутнього фахівця, вважає ряд психологів– одне з пріоритетних завдань вищої школи, порівняно навіть із традиційним розвитком професійних здібностей, вдосконаленням спеціальної підготовки, поглибленням фахових знань тощо. Студенти з позитивною "Я-концепцією" вирізняються високою і здебільшого, адекватною самооцінкою професійних здібностей, особистісних якостей і результатів своєї професійно-навчальної діяльності. Навпаки для студентів з негативною

"Я-концепцією" характерний брак вираженого інтересу до професійного аспекту навчання, пасивність самопізнання, не вмотивованість навчально-професійного самоствердження й самореалізації.

Л. Кандибович перераховує такі напрями розвитку особистості студента як майбутнього фахівця:

- міцніє професійна спрямованість, розвиваються необхідні здібності;
- вдосконалюються, "професіоналізуються" психічні процеси, стани, досвід;
- збільшується почуття обов'язку, відповідальність, професійна самостійність, більш рельєфно виступає індивідуальність студента, його життєва позиція;
- ростуть домагання студента в галузі своєї майбутньої спеціальності;
- на основі інтенсивної передачі соціального і професійного досвіду та формування необхідних якостей росте соціальна, духовна й моральна зрілість;
- збільшується вага самовиховання студента у формуванні якостей, досвіду, необхідних йому як майбутньому спеціалісту
- міцніє професійна самостійність і готовність до майбутньої практичної роботи.

Серед тенденцій становлення особистості студента як майбутнього фахівця, окрім вище перерахованих, виділяють ще такі:

- протягом навчання відбуваються суттєві зміни в структурі самосвідомості студента: завершується процес професійного самовизначення, що відображається в змісті його "образу – Я";
- соціалізація особистості майбутнього фахівця є багатоаспектним явищем і детермінована низкою соціокультурних чинників: ментально-

духовна атмосфера сімейно-родинного середовища; особливості довузівського освітньо-виховного й професійного простору; організація навчального процесу у вищому навчальному закладі;

- показником ефективності навчального процесу у вищому навчальному закладі є соціальна, духовна й професійна зрілість особистості студента, цілісність і стійкість його "Я", психологічна готовність випускника до реалізації професійних функцій.

1.2 Шляхи формування професійної спрямованості студента

Впродовж навчання у вищій школі під впливом викладання суспільних, спеціальних та інших дисциплін, участі в громадському житті у студентів розвивається і формується професійна спрямованість особистості, тобто прагнення застосувати свої знання, досвід, здібності в галузі обраної професії. У професійній спрямованості особистості виражається позитивне ставлення до професії, схильність та інтерес до неї, бажання вдосконалювати свою підготовку, задовольняти матеріальні й духовні потреби, займаючись працею в галузі своєї професії. Професійна спрямованість передбачає розуміння і внутрішнє сприйняття цілей і завдань професійної діяльності. Всі ці риси і компоненти професійної направленості служать показниками рівня її розвитку і сформованості у студентів, характеризуються стійкістю (чи нестійкістю), домінуванням громадських чи вузькоособистих мотивів. Формувати професійну спрямованість у студентів – це значить зміцнювати у них позитивне ставлення до майбутньої професії, інтерес, схильності і здібності до неї, прагнення удосконалювати свою кваліфікацію після закінчення вищої школи, розвивати ідеали, погляди, переконання. Позитивні зміни у змісті професійної направленості виявляються в тому, що міцніють мотиви, пов'язані з майбутньою професією, з'являється прагнення добре виконувати свої ділові обов'язки, бажання показати себе вмілим спеціалістом та досягти успіху в роботі, ростуть домагання успішніше вирішувати складні навчальні питання

чи завдання, посилюється відчуття відповідальності. У вищій школі виховання інтересу й любові до обраної професії досягається шляхом вироблення у студентів правильного уявлення про суспільне значення та зміст роботи в майбутній галузі діяльності, про закономірності її розвитку.

Зазвичай, відбувається це таким чином:

- формування у кожного студента впевненості у своїй професійній придатності, а також свідомого розуміння необхідності оволодіння всіма дисциплінами, видами підготовки, передбаченими навчальним планом даного вузу;
- вироблення прагнення слідкувати за всім прогресивним в діяльності провідних спеціалістів;
- вміння направляти все самовиховання на користь роботи, постійно поповнюючи свої знання.

Дослідження (Л.Божович та ін.) доводять, що без достатньо позитивної мотивації неможливо досягти результатів у розвитку особистості під час навчання у вищій школі. Деякі вчені називає такі позитивні мотиви пізнавальної діяльності: почуття обов'язку, усвідомлення значущості оволодіння професією, інтерес до навчання і окремих наук, відчуття задоволення від пізнання нового матеріалу, вирішення складних завдань. На мотивацію також впливає зміст занять, методика викладання, особистість викладача, стосунки в студентському колективі, змагання, досягнуті результати. Вища школа має також здійснювати психологічну підготовку людини до професійної діяльності, яка, на думку Г. Різницької, полягає насамперед у розвитку в студента певних форм психічної діяльності, що дозволять йому у подальшому успішно вирішувати професійні завдання.

Серед професійних здібностей, якими має оволодіти студент протягом навчання у вищій школі, чи не найбільш важлива, на погляд С. Смирнова, здібність вчитися, що кардинальним чином впливає на його професійне

становлення, тому що визначає його можливості в післявузівській безперервній освіті. Навчитися вчитися на сьогодні важливіше, ніж засвоїти конкретний набір знань, які швидко стають застарілими. Особливо активно в період навчання у вищій школі йде розвиток спеціальних здібностей. Студент вперше стикається з багатьма видами діяльності, що є компонентами його майбутньої професії. Тому на старших курсах необхідно приділяти особливу увагу діалоговим формам спілкування зі студентами, зокрема, в процесі виконання ними курсових та дипломних проектів, проходження практик тощо. У вищій школі треба розвивати самостійні (варто зазначити, що результатом самостійної роботи є не просто певна сума знань, умінь і навичок, а самостійність як риса особистості), активні і творчі форми навчальної роботи. У вищій школі для цього набагато більше можливостей, аніж в середній, але їх треба використовувати повністю. Це і творча участь у семінарах, безпосередня участь в роботі лабораторій, участь в конкурсах студентських робіт тощо. О. Леонтьєв характеризував розвиток особистості в студентські роки з точки зору ставлення до професії так: "юний студент приходить у вуз, вважаючи, що обрана ним з тих чи інших мотивів майбутня справа є бажана для нього; якщо по закінченню вузу в нього буде відчуття, що і він потрібний цій справі, що вона стала для нього своєю, то це і буде свідчити про його психологічну особистісну зрілість як спеціаліста".

1.3 Умови формування активної життєвої позиції.

Активна життєва позиція - стійка позиція особистості, спрямована на зміну і перетворення суспільних умов життя відповідно до свого переконання, поглядів і совісті.

Активна життєва позиція невід'ємна характеристика активної особистості. Що свідчить про зміну всього способу життя особистості. Активна життєва позиція має формуватися поступово. Вона виробляється протягом тривалого часу в результаті подолання повсякденних труднощів, оволодіння соціальним

досвідом професійною майстерністю. Показником активної життєвої позиції виступає декілька пунктів.

Перший з них це цілеспрямованість і усвідомленість дій та вчинків. Маючи поняття як вчинити та діяти надалі, показує, що з кожного свого вчинку індивід робить висновки та змінюється. Цілеспрямованість же, показує на те, що людина вміє поставити перед собою цілі, а також знає як до них іти, або ж знаходиться в пошуку шляхів.

Другим пунктом у нас виступає відповідальність і активність у різних видах діяльності. Відповідальність, вже сама по собі може позитивно розташувати до себе інших. Активність у різних видах діяльності допомагає ознайомитися з всесвітом який нас оточує та чіткіше висловлювати наше бачення всього світу та себе в ньому.

До третього пункту можна віднести результати діяльності і суспільної активності особистості що відповідають вимогам і умова життя у суспільстві. Що означає що кожна діяльність яку проводить індивід в соціумі має свої результати, та сприймається оточуючим.

Активна життєва позиція – це стійка позиція особистості. Вона спрямована на зміну і перетворення суспільних умов життя відповідно до свого переконання поглядів і совісті. Для розуміння активної життєвої позиції є вимога дотримання автономії, автономних прав і громадських свобод особистості, це є дуже важливим. Звісно, активність своєї позиції кожен встановлює самостійно, та в громадянському суспільстві вона є невід’ємною рисою. Що ж, людина з активною життєвою позицією зацікавлена у вдосконаленні буття. Така людина концентрує свою увагу не тільки на особистих переживаннях а й на глобальних проблемах.

Активна життєва позиція властива не всім. Бажання змінити цей світ вимагає багатьох особистих якостей. Зокрема, це властиві принципи, світогляд, переконання та моральні норми. Тобто, людину, яку просто не

влаштовує існуюча дійсність, не можна назвати людину із активною життєвою позицією. Слід пам'ятати, що перш ніж щось критикувати і ламати, потрібно мати уявлення про те, як буде виглядати нова, більш вдосконалена форма.

В основному саме в діяльності виражається активне ставлення до життя. Недостатньо лише теоретично реконструювати діяльність дійсність, треба і рухатися в цьому напрямку. Кожна людина справляється з цим завданням по-різному. Хтось, зосереджується та віддає всі свої зусилля на вирішення глобальних проблем, інший дбає про добробут своєї країни, 3-й же намагається допомогти оточуючим. Це все є види діяльності які людина спроможна робити протягом свого життя. Вирішити в якому напрямку діяти залежить виключно від індивіда.

Необхідно, щоб життєва позиція гармонійно поєднувалась з раціональністю, бажанням допомогти іншим і почуттям міри. В іншому випадку бажання змін може потягнути за дуже негативними наслідками. Наприклад у когось є якісь ідеали, які він хоче втілити в життя, але його егоцентризм заважає розуміти що більшість людей мають зовсім інші світогляд. З цього можна зробити звичайний висновок, людина повинна спрямовувати свою діяльність в інтересах суспільства, а не дбати про власні інтереси. Хоч і більшість людей на цій планеті є егоцентричними, але ж його можна направити в правильне русло. Наприклад, якщо, людина зациклена лише на своєму добробуті, чому б не поліпшити оточення та середовище перебування для комфортного існування.

Життєва позиція може виражатися відповідно до всіх норм і запитів суспільства, але в прагненні до лідерської позиції в колективі.

Бажання змінити світ може призвести до негативних наслідків. Активне життєве ставлення в ряді випадків виражається в ігноруванні суспільних норм, пошуку власного "Я" поза суспільством, наприклад у кримінальних угрупованнях або ж серед хіпі. Також це може бути бажання будувати власну реальність. Наприклад, людина не сприймає норм суспільства, має власне

уявлення про те, яким має бути світ, і активно залучає інших людей до покращення буття. До таких людей належить революціонери.

Загалом, соціально активний життєвий статус студентів у нашому розумінні характеризується відповідальністю, незалежністю та толерантністю, активністю, чуйністю, самовідданістю, порядністю та чесністю. Виховання в особистості таких рис являється дуже сумлінною працею. Та моральне виховання може допомогти в вирішенні та розв'язанні проблем розуміння себе та об'єктивного сприймання свого місця в суспільстві.

В основному особистість підпорядковується інтересам суспільства, жертвуючи власними інтересами, тобто суспільні переважають особисті. Усвідомлюючи правильність даної системи людина робить вибір та не завжди це є вірним. Слід пам'ятати, що відкидаючи власні моральні підпорядкування та сліпо слідуючи за суспільною думкою втрачається індивідуальність. Проте, для когось це може бути наслідуванням, а для когось розділення та усвідомленість правильності власного вибору. Дії що до корекції власних суджень та моральних принципів суто індивідуальні, хоч і робляться під впливом суспільної думки.

Формою існування особистості є її розвиток, який відбувається на всіх етапах життєвого шляху. Розвиток особистості є сукупністю прийомів і способів соціального впливу на індивіда, метою якого є створення у нього системи певних соціальних цінностей, установок, світогляду, виховання моральних та громадянських якостей.

Передумовою громадянського становлення є соціалізація особистості. Соціалізація особистості та її громадянське становлення у психологічно-педагогічному аспекті розглядається як поетапне розгортання системи її соціальної життєдіяльності, кожна фаза якої позначається зміною провідного різновиду діяльності, яка має такі ознаки: у її формі виникають і всередині якої диференціюються інші, нові види діяльності; у ній формуються,

або перебудовуються окремі психічні процеси; від неї залежать основні психологічні зміни особистості в певний період часу.

Важливою сферою соціалізації особистості та її громадянського становлення є спілкування. Це складний процес встановлення і розвитку контактів між людьми, обумовлений потребами у спільній діяльності, який включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, взаємне сприйняття і розуміння. Таким чином, соціальний сенс спілкування полягає у тому, що воно слугує засобом передачі форм культури і суспільного досвіду від покоління до покоління – через звичаї, традиції, норми поведінки, книги, твори мистецтва, предмети матеріальної культури, систему освіти, виховання, філософію, релігію.

Ще однією сферою формування громадянської спрямованості особистості є розвиток її самосвідомості. Головною характеристикою самосвідомості, як було з'ясовано в процесі нашого дослідження, є розуміння і сприйняття особистістю самої себе як певної цілісності, у визначенні власної ідентичності. Без самосвідомості, як зазначає В.Москаленко, не може здійснюватись ні пізнання людиною соціального світу, ні соціальне самовизначення її в ньому. Самосвідомість спрямована на пізнання внутрішнього світу суб'єкта і його стосунків з об'єктивною дійсністю і проявляється в самопізнанні, самоаналізі, самооцінці. На цій основі усвідомлюється рівень знань, досвіду і характер можливостей, які є базою для вироблення принципів пізнавальної і практичної діяльності, життєвої позиції, постановки життєвих цілей і способів їх здійснення.

Саме тут важливого значення набуває самовиховання особистості, де суб'єктом і об'єктом виховання є одна і та ж людина. Це самостійна, цілеспрямована, систематична робота людини, спрямована на формування і розвиток своїх кращих, соціально цінних якостей і усунення недоліків, яка здійснюється з метою максимальної самореалізації. Для процесу самовиховання важливим є всі властивості свідомості. Особливе значення має

рефлексія як здатність виділити своє “Я”, критична оцінка своїх якостей. Особистість свідомо прагне виробити певні людські, зокрема моральні, вольові і фізичні якості. Саме це і є завданням самовиховання – досягнення гармонійної досконалості, тобто творчої активності; цілеспрямованості; раціоналізації життя; розвитку самодисципліни; формування почуття міри; вміння управляти емоціями, почуттями; ставлення до людей, як до вищої цінності.

Як свідчить педагогічна практика, самореалізація та самоутвердження особистості здійснюється у процесі навчально-виховної діяльності. Таким чином, провідну роль у процесі соціалізації та громадянського становлення особистості відіграють навчання, виховання та самовиховання, які спрямовані на її удосконалення, самореалізацію, вироблення поглядів, переконань, життєвих цілей, шляхів і способів їх здійснення, формування соціальних якостей та громадянської позиції.

Особистість у процесі соціалізації та формування громадянськості набуває ряд соціальних та громадянських якостей, формується тип соціального мислення, система соціальних установок, громадянська позиція. Світогляд, знання, почуття, моральні установки та життєвий досвід особистості є тим підґрунтям, на якому формуються переконання. Наявність у людини певних переконань свідчить, що вона впевнена у своїй правоті, свідомо обрала свій життєвий шлях, займає активну громадянську позицію, розуміє суть та наслідки своєї діяльності, поведінки та вчинків.

Таким чином, об’єктом педагогічної та психологічної науки, як зазначає О.Сухомлинська, є психологічне обґрунтування цілеспрямованого формування пізнавальної діяльності та якостей зростаючої особистості.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що психологічний аспект формування громадянської спрямованості особистості передбачає вивчення сутності психологічних явищ життя особистості, її психологічних властивостей, вікових особливостей. Тоді як у педагогічному аспекті,

особистість розглядається як суб'єкт і об'єкт навчання та виховання. Саме тут акцентується увага на можливостях особистості у самопізнанні та пізнанні світу, на розвитку її творчих можливостей та здібностей. Отже, спільним об'єктом дослідження психологічної та педагогічної науки є особистість та її активна взаємодія із соціальним середовищем, яке має суттєве значення для онтогенезу особистості, її соціалізації та громадянського становлення.

1.4 Співвідношення понять «життєва позиція», «соціальна позиція» та «громадянська позиція».

Сутність людини як об'єкта філософського аналізу не є чимось сталим і назавжди встановленим. Кожен етап розвитку людської історії характеризується набуттям нових форм життєдіяльності та суперечливим рухом пізнання сутнісних характеристик людини. На наш погляд, заслуговують на увагу такі характеристики (компоненти) сутності феномену людини. По-перше, людина є живою істотою з притаманним їй особливим типом тілесної організації, зокрема, прямоходінням (природна сутність людини). По-друге, людина присутня там, де є діяльність (сутність діяльності). По-третє, людська діяльність розгортається в системі суспільних відносин (суспільність людини). По-четверте, людська діяльність – праця – є усвідомленим процесом перетворення природи, суспільства і самої людини. По-п'яте, людина є духовною істотою, якій притаманна душа.

Взаємозв'язок між вказаними характеристиками значний та не піддається сумніву. Суб'єктивна характеристика психіки найчастіше пов'язана з природними та соціальними чинниками, що є фактом. Будь який суб'єкт є не менш соціальний ніж група, або ж колектив хоч і мають свою лабільність (можуть відрізнитись ситуативно та на рівні різності етнічного ладу, особливостей країни та моральних принципів).

Найповніше життєва позиція виражається в діях суб'єкта, способі існування, діяльності, меті існування та цілях які переслідує протягом перебігу життя. Також на неї впливають суспільні відносини (себе з соціальними групами) та оточення (мається на увазі стосунків людина-людина). Загалом, формування соціальної позиції є складним та тривалим процесом, для якого потрібно прикладати зусиль. Набуваючи чітку позицію людині потрібні розумові, психологічні, моральні та фізичні зусилля, що дуже часто ламає особистість до кінцевого результату. Це може бути зумовлено багатьма факторами, наприклад, починаючи з школи багато дітей лишуються своєї мотивації та бажання слідувати лише за системою та лишуючись свого я. "Чому я це роблю? Просто так треба, хоч я його не хочу". Роблячи наперекір собі, а лише заставляючи себе хорошого результату можна не чикати. Будь які змушення несуть за собою чимало проблем в подальшому. Звикаючи до того що "так потрібно" діти втрачають дуже багато і в подальшому все складніше будуть розуміти себе. Моральні установи також дуже важливі та ідуть здебільшого від батьків які знаходяться під впливом соціуму та інколи забувають про мораль, якої б мали навчити дитину для подальшого спрямування. Найбільша проблема може критись за дуже елементарними словами та вчинками, які найчастіше рубцюються та не змінюються з часом. Щодо психологічних зусиль особисто я відношу розуміння свого "Я" та умови розвитку індивіда в соціумі. Це є суттєвим в формуванні об'єктивно правильного розуміння життєвої позиції та себе загалом.

Процес формування життєвої позиції супроводжується засвоєнням напрацьованого досвіду людства, здобутків у сфері матеріальної та духовної культури, наукових і професійних знань, світогляду, переконань та навичок, трудової і громадсько-політичної діяльності тощо. Отже, можна визначити, що життєва позиція особистості – це стале узагальнене ставлення людини до навколишньої дійсності, до себе, що складається на основі усвідомлення життя, світогляду і знаходить свій прояв у різних формах життєдіяльності (практичних діях, переживаннях, оцінках, пізнанні). Життєва позиція людини

характеризується мірою її активності (активна чи пасивна), спрямованістю на досягнення певних цілей (індивідуальних, групових чи суспільних), утвердження цінностей (духовних чи матеріальних), оціночним забарвленням (оптимістична чи песимістична), відповідністю певним суспільним ідеалам (прогресивна чи реакційна), рівнем сформованості та усвідомленості тощо. Ці характеристики життєвої позиції значною мірою залежать від характеру розуміння людиною самого життя. У життєвій позиції людини виявляються її глибинні якості, сутність, яка об'єднує усі прояви людської життєдіяльності в єдине ціле і забезпечує цільність та цілісність людини в усіх її життєпроявах, допомагає людині залишитися собою у різноманітних життєвих обставинах.

Отже, життєва позиція виявляється в різних сферах людської життєдіяльності, яка є невід'ємною частиною соціального середовища. Відповідно, життя людини є соціально впорядкованим, організованим, а діяльність постає свідомим, цілеспрямованим та орієнтованим на певні досягнення феноменом.

На думку дослідників, певним доповненням життєвої позиції та її конкретизацією є соціальна позиція, яка визначається певними світоглядними переконаннями. Поняття "соціальна позиція" відображає усвідомлення особистістю своєї належності до певної спільноти, інтереси і цінності, якої людина розцінює як власні, прагне реалізувати їх у діяльності та свідомо їх відстоює. Самосвідомість людини як суб'єктивний чинник формування її соціальної позиції, як правило, відбиває складну сукупність соціальних зв'язків та відносин, складність соціальної структури суспільства.

1.5 Значення патріотичного виховання у формуванні активної життєвої позиції.

Головною тенденцією патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особливості до свого народу, Батьківщини, держави, нації. Почуття

патріотизму – це основа духовного життя кожної людини. Виховання особистості як найвищої цінності зростання патріотизму та компетентності учнівської молоді на сьогоднішній день дуже важлива.

Особливого значення у вихованні набуває особистість та орієнтовний підхід, коли в центрі освітнього виховного процесу стоїть інтереси дитини її права потреби та можливості. Процес формування ціннісних орієнтацій є невід’ємною складовою частиною розвитку підростаючої особистості.

Метою патріотичного виховання є усвідомлення дитиною, особистістю зв’язку між свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю. Формування мовної культури, оволодіння і вживання української мови, як духовного коду нації. Це є зараз, як ніколи актуальним. Спонукання особистості до активної протидії аморальності правопорушенням шовінізму фашизму нацизму. Також сюди можна віднести виховання поваги до конституції України, законів України, державної символіки.

Ще з дитинства у нас виховується толерантність до інших народів культур та традиції. Що також є важливим для формування життєвої позиції. Формування етнічної та національної свідомості, любов до рідної землі, держави, родини, народу. Це допомагає краще зрозуміти своє місце в суспільстві в державі та зрозуміти своє місце на нашій планеті.

Процес патріотичного виховання здійснюється в навчальній, позакласній і позашкільній діяльності, в сім’ї, дитячих та юнацьких об’єднаннях.

Патріотичне виховання наскрізно пронизує весь навчально-виховний процес, органічно поєднує національне, громадянське, моральне, родинно-сімейне, естетичне, правове, екологічне, фізичне, трудове виховання, базується на національній історії, знанні та відстоюванні своїх прав, виконанні конституційних і громадянських обов’язків, відповідальності за власне майбутнє, добробут та долю країни. Увесь освітній процес насичений різними аспектами патріотичного виховання. У роботі педагогів добираються та

поєднуються різноманітні методи і форми патріотичного виховання, насичуючи їх патріотичними емоціями та переживаннями. Під час проведення заходів формуються патріотичні почуття, національна свідомість, активна життєва позиція. Безумовно, застосування форм і методів патріотичного виховання покликане формувати в особистості емоційні та поведінкові компоненти, що передбачають вироблення вмій міркувати, аналізувати, ставити запитання, шукати власні відповіді, критично розглядати проблему, робити власні висновки. А також брати участь у громадському житті, набувати вмій та навичок адаптації до нових суспільних відносин, адекватної орієнтації, захищати свої інтереси, поважати інтереси і права інших, самореалізуватися. Серед методів і форм патріотичного виховання пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать: соціально-проектна діяльність, презентації, ситуаційно-рольові ігри, метод відкритої трибуни, морально-етичні вправи, етичні тренінги, комунікативні ігри, «мозкові атаки», створення проблемних ситуацій та їх аналіз, ситуацій успіху, аналіз конфліктів, стилів поведінки.

Важливу роль відіграють демократичний діалог, педагогічне керівництво лідерів в учнівському самоврядуванні, використання засобів масової комунікації, методики колективних творчих справ, колективних творчих проєктів, традицій, засобів народної педагогіки. Також застосовуються традиційні методи: спостереження, бесіди, диспути, години спілкування, конкурси, лекції, семінари, круглі столи, різні форми роботи з періодичною пресою, самостійне рецензування тощо. Тому ефективність патріотичного виховання в позакласній діяльності значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації.

Результативність патріотичного виховання великою мірою залежить від того, наскільки ті чи інші форми й методи виховної діяльності стимулюють

розвиток самоорганізації, самоуправління учнів. Чим доросліші школярі, тим більші їхні можливості до критично-творчого мислення, самоактивності, творчості, самостійності, до усвідомлення власних світоглядних орієнтацій, які є основою життєвого вибору, громадянського самовизначення.

Педагоги виховують соціально адаптовану та громадсько орієнтовану особистість, яка після закінчення школи успішно знайде своє місце в житті. Весь освітній процес насичений різними аспектами патріотичного виховання. Для цього шкільне мікросередовище сполучається з реальною дійсністю через органи учнівського самоврядування. Особлива роль належить предметам соціально-гуманітарного циклу. Саме школа включає в урочну та позаурочну діяльність реальне життя, створюючи тим самим єдине поле громадянського виховання не лише учнів, а й усіх учасників навчально-виховного процесу. У результаті відбувається комплексне, системне виховання громадянина, в якого є патріотичні почуття перш за все до себе – це національна самосвідомість, щирість, чуйність, толерантність, чесність, доброта, увага, совісність, працелюбність, повага і любов до своїх батьків, роду (ці якості визначають культуру поведінки особистості); до людей – милосердя, справедливість, відкритість тощо; до Батьківщини – громадянська відповідальність, віра, надія, бажання працювати для розвитку країни, повага до Конституції, законів; до національних цінностей – володіння українською мовою, збереження національних звичаїв, традицій, обрядів, також родинних, шанобливе ставлення до національної та державної символіки тощо. Проявом патріотичного духу, свідченням формування Української політичної нації стало масове використання української національної та державної символіки, українського традиційного одягу, жовто-блакитних кольорів.

Патріотичне виховання охоплює всіх учасників навчально-виховного процесу, сприяє формуванню у школярів та утвердженню у педагогів і батьків національних та загальнолюдських цінностей, особистісних якостей, що притаманні громадянину України.

Критеріями патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації держави, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті.

Свідомий патріотизм нерозривний з відповідальністю. Його важливою ознакою є законслухняність, виконання конституційних норм, дотримання чинних законів, знання не лише своїх прав, а й обов'язків. Патріот той, хто своє право вимірює своїм обов'язком.

Окремої уваги заслуговує волонтерська робота вчителів, учнів, батьків, громадськості, яка через конкретну, практичну діяльність сприяє встановленню соціальних зв'язків, опануванню дітьми новими навичками, формуванню у них прагнення до відповідальної патріотичної поведінки, моральних і духовних якостей, світогляду справжнього громадянина України.

Важлива роль у формуванні патріотизму належить сім'ї. Батьки мають стати не тільки гостями на заходах, не тільки спостерігачами за здобутками своїх дітей, вони мають безпосередньо впливати на формування дитини своїм досвідом та своїм прикладом. Звичайно, батьки приділяють дітям максимум уваги, дбаючи, щоб вони були, передусім, здорові, ситі, вдягнені, задоволені. Але не завжди аналізують наслідки своїх взаємин з дітьми, ще рідше заглядають у завтрашній день: а яка людина виросте з мого сина чи доньки? Бо скільки б завдань перед школою і батьками не стояло, важливішою мети, ніж правильно виховувати у дитини риси справжнього українця, гідного громадянина держави, немає.

Вагому роль у пропагуванні ідеї патріотичного виховання як національного пріоритету України, набутті підростаючою особистістю громадянських якостей, соціального досвіду відіграє учнівське самоврядування, яке ставить завдання: демократизацію стосунків, орієнтацію на особистість дитини, на її творчі здібності. Основними способами використання потенціалу учнівського

самоврядування у вихованні школярів є проведення та участь в акціях, флешмобах, фестивалях, проектах, тренінгах та інших заходах патріотичного спрямування. Тому самоврядування – це спосіб життєдіяльності учнівського колективу, дієвий метод досягнення широкого спектру виховних завдань – громадської активності, соціальної відповідальності, набуття всебічного морального досвіду та патріотичної свідомості .

Завдання патріотичного виховання зорієнтовані на реальні соціально-економічні умови і передбачають виховання у дітей готовності до ефективного розв'язання життєвих проблем.

Сучасна модель виховання враховує особливості сьогодення, оскільки, цього вимагають соціально-економічне становище нашої країни, моральний та духовний стан українського народу, подальший розвиток науки, культури, ставлення влади до вирішення нагальних проблем, розвиток чи послаблення демократизації суспільства, розбудова не олігархічної, а народної демократії, правової України , відмова від подвійних стандартів тощо. Тому організація діяльності громадсько-активних шкіл позитивно впливає не лише на самооцінку учнів, становлення свідомого патріота з його переконаннями, а й на розвиток громади в цілому, що є актуальним сьогодні.

Нині патріотизм покликаний дати новий імпульс у формуванні в Україні громадянського суспільства. Ось чому школа покликана виховувати і завжди виховує патріотичну самосвідому особистість, яка усвідомлює норми і правила, які виробило суспільство, тому що система дій, вчинків поступово переходить у рису характеру дитини.

Визначальною рисою українського патріотизму має бути його дієвість, спроможна перетворювати почуття в конкретні справи та вчинки на користь держави. Справжній патріот повинен мати активну життєву позицію, своїми справами та способом життя сприяти якісним змінам ситуації в країні на краще. Для формування такої свідомості особистості має бути успішно реалізована цілісна система патріотичного виховання.

Навчальний заклад є для кожного учня осередком становлення громадянина-патріота України, готового самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, сприяти єднанню українського народу та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві.

Сьогодні спільними завданнями школи, батьків, влади, громадськості є підготовка молодого покоління до компетентної та відповідальної громадянської участі. Важливий компонент громадянської компетентності особистості – це вміння не лише почерпнути знання із різноманітних джерел, але й дати їм критичну оцінку, зважено спираючись на історичний досвід, змінювати життя конкретними справами.

Таким чином, національно-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді сьогодні є важливою складовою змісту роботи педагогів, головним завданням для яких є формування громадянсько-патріотичних цінностей особистості, моральної поведінки, активної життєвої позиції, правил співжиття, єдності слова і діла, готовності брати активну участь у житті своєї держави.

1.6 Психологічна проблема визначення власної активної життєвої позиції сучасного студента

Життєва позиція визначається вченими як соціально-психологічна характеристика, що визначає суб'єктивну (активну, діяльну) сторону положення особистості в структурі суспільства. Людина – це індивід, який має свою позицію, своє яскраво виражене свідоме ставлення до життя, світогляд, до якого він прийшов у результаті великої свідомої праці.

Прийняття рішення щодо визначення своєї життєвої позиції – надзвичайно відповідальний, довготривалий процес, який впливає на все життя людини, визначає її долю. Зазвичай формування життєвої позиції передбачає широкий

спектр об'єктивних і суб'єктивних умов і процесів, включаючи засвоєння певного світогляду, знань, розвиток переконань, соціальних і професійних навичок, розвиток особистих стосунків, залучення до праці, громадського життя та політичної діяльності.

Розглянемо основні координати, в яких може перебувати життєва позиція людини. Вчені відзначають, що життєва позиція може бути активною і пасивною, конструктивною і деструктивною по відношенню до суспільних цінностей, явищ і проблем, духовною і бездуховною, віртуальною і маніпулятивний, негативний і позитивний, егоїстичний і колективний, гуманістичний і функціональний, моральний і аморальний та ін.

Людина з активним і конструктивним ставленням до життя живе в гармонії з навколишнім світом, їй властива продуктивна співпраця, позитивні стосунки з людьми. Формування активного і конструктивного життєвого ставлення особистості може відбуватися через активізацію психологічних факторів у соціальному, професійному та особистісно-сімейному середовищі.

Пасивне (конформне) життєве ставлення особистості спрямоване на підкорення навколишнього світу і формується різними умовами: неприйняттям, відштовхуванням, презирством, байдужістю батьків і значущих дорослих. Деструктивне ставлення до життя проявляється в невпевненості в собі, знеціненні особистості, зневірі в близьких і оточуючих, що призводить до психологічної дезадаптації та неуспішності.

Важливий внесок у дослідження життєвої позиції особистості зробив який поглиблено розглянув це явище не лише на теоретичному, а й на практичному рівні. Зокрема, розроблений ним опитувальник життєвої позиції особистості визначає чотири типи життєвої позиції, а саме: конструктивну, захисну, депресивну та безплідну.

Дослідниця констатувала, що в тих випадках, коли дитину оточує атмосфера любові, прийняття та безпеки, формується позитивна базова

позиція особистості. Дитина набуває міцної основи для позитивної самооцінки та доброзичливого ставлення до себе, інших. Однак через різні обставини, зокрема неприйняття, неприйняття, нехтування, байдужість з боку батьків тощо, дитина може отримати неправильне уявлення про себе та навколишній світ, що призведе до появи інших неприродних, нездорових внутрішніх установок. У цьому випадку формується деструктивна життєва позиція, особливо депресивна, оборонна або безплідна.

Слід зазначити, що дослідники не дійшли однозначного вердикту щодо класифікації життєвих позицій особистості. Так, досліджуючи життєву позицію людини в контексті соціалізації, такі її види, як навмисно пасивна життєва позиція, конформістська, віртуальна та маніпулятивна життєва позиція.

Життєва позиція особистості, на думку дослідника, є специфічним соціальним утворенням, яке призводить до формування стійкого внутрішнього імперативу, відповідно до якого будується та адаптується життєва стратегія.

Безумовно, завданням психолого-педагогічного впливу є формування, коригування, формування конструктивної, активної та духовної життєвої позиції молоді відповідно до потреб розвитку особистості та розвитку суспільства. Водночас існують різні підходи до розуміння особливостей процесу становлення своєї життєвої позиції.

Деякі дослідники стверджують, що життєва позиція формується свідомо чи несвідомо, переважно в процесі соціалізації особистості і проявляється в активності та суб'єктивному ставленні до суспільних цінностей і норм. Життєва позиція людини формується сукупністю всіх суспільних впливів на неї і особливо системою суспільного виховання. Водночас життєва позиція особистості спрямовує її психічний і соціальний розвиток, веде до формування стійкого внутрішнього утворення, відповідно до якого будується її життєва стратегія.

На думку Е. Еріксона фундамент ставлення до життя закладається в підлітковому віці. Людина відчуває потребу в самовизначенні, саморозвитку, усвідомленні відносин із собою і світом, реалізує у своєму житті самостійно створені умови для свого розвитку, а також зазнає впливу зовнішніх факторів.

Незважаючи на різні погляди вчених на процес становлення своєї життєвої позиції, усі вони наголошують на тому, що відповідальність за свідоме визначення своєї позиції залишається за людиною і потребує розвитку свідомості. Дослідники зазначають, що не кожна доросла людина завжди займає свою базову екзистенціальну позицію. Зазвичай вона приховує це під різними масками, але екзистенційна позиція завжди проявляється в складних життєвих умовах, при вирішенні психологічних проблем, у нових, несподіваних ситуаціях, у стані внутрішнього конфлікту, напруги, розчарування.

У старшому шкільному віці учень спочатку усвідомлює та оцінює особливості свого тіла, власну привабливість, а пізніше — духовні, морально-психологічні, інтелектуальні, вольові якості. Важлива роль при цьому належить особистісній рефлексії — заглибленню у світ власних учинків, почуттів, переживань, співвіднесення їх з навколишньою дійсністю. У ранній юності вона здійснюється через постійні самоспостереження, самоспоглядання та самоаналіз. Це зумовлює певний відхід від дійсності, роздуми про своє Я: яким воно є на певний час, яким намагається бути, яким повинно бути, яким хотіло б бути. Таке самозаглиблення може здійснюватися не тільки в думках, мріях, а й на папері. Юнацький щоденник стає реальним втіленням особистісної рефлексії.

Відкриття себе як неповторної особистості нерозривно пов'язане з розумінням соціального світу, в якому старшокласник живе. Юнацька саморефлексія спрямована на усвідомлення свого становища і призначення в світі. “Який мій життєвий ідеал?”, “Хто мої друзі, і хто вороги?”, “Ким я хочу стати?”, “Що я можу зробити, щоб я і навколишній світ стали кращими?” —

над такими питаннями роздумує юнак, у якого самоаналіз стає засобом соціально-морального і духовного самовизначення. Цей самоаналіз інколи ілюзорний, нерідко необґрунтованими є і юнацькі плани. Але потреба в ньому є свідченням розвиненої особистості, важливою передумовою цілеспрямованого самовиховання.

Рефлексія дає змогу юнацтву аналізувати життя, дивитися на нього збоку, що є важливим моментом його психічного розвитку. Пізнання життя і свого місця в ньому зумовлює глибоке розуміння своїх зв'язків, стосунків з іншими людьми, правил, моральних основ цих взаємин, усвідомлення потреби в духовному. Результатом роздумів про себе, діалогів із собою, самоаналізу стає обґрунтування моральних мотивів, визначення духовно-моральної позиції.

Відкриття юнаком свого внутрішнього світу, усвідомлення незворотності часу, формування цілісного уявлення про себе свідчать про перехід самосвідомості на якісно новий рівень. Розвиток когнітивних аспектів самосвідомості виявляється у підвищенні значущості системи власних цінностей, посиленні особистісного, психологічного, динамічного напрямів самовиховання. Новий рівень емоційного аспекту самосвідомості юнаків полягає у переростанні характерних для підлітків часткових самооцінок у загальне, цілісне ставлення до себе. Якісні зміни регулятивного аспекту самосвідомості виявляються в умінні відокремлювати успіх чи невдачу в конкретній діяльності від загального уявлення про себе, свої здібності та можливості.

Важливою ознакою самосвідомості особистості у ранній Юності є самоповага — узагальнене ставлення людини до себе, міра прийняття чи неприйняття себе як особистості, яка виявляється у задоволенні собою, почутті власної гідності, позитивному ставленні до себе, узгодженні свого Я-реального з Я-ідеальним. Позитивне ставлення до себе свідчить про високу самоповагу; незадоволеність собою, негативна оцінка своєї особистості — про низьку.

Юнаки і дівчата із заниженою самоповагою часто відчують труднощі у спілкуванні. Чим нижча самоповага людини, тим вірогіднішим є виникнення відчуття самотності. Низька самоповага зумовлює невисокий рівень соціальних домагань особистості, спонукає її ухилятися від діяльності, в якій наявний елемент змагання. Молоді люди часто відмовляються від досягнення поставленої мети, оскільки не вірять у власні сили, що зміцнює їхню занижену самооцінку.

Враховуючи особливості формування у дівчат і хлопців цілісного уявлення про себе, вчитель повинен підтримувати їхню високу самоповагу, створювати ситуації, в яких індивіди із заниженою самоповагою відчули б свою соціальну, особистісну цінність, змінили б ставлення до себе на краще.

Загалом, розвиток самосвідомості старшокласників передбачає відкриття ними свого внутрішнього світу, усвідомлення незворотності часу, формування цілісного уявлення про себе, виникнення самоповаги, що свідчить про становлення особистості.

Застосування статистичних методів і пошук універсальних закономірностей сприяє побудові найбільш узагальнених знань про витoki і механізми поведінки людини, але намагання пристосувати одержані результати до конкретної особи вимагають подальшого вдосконалення методів дослідження на основі методів розуміючої соціології. Методи розуміючої соціології і гуманістичної психології обумовлюють виявлення не тільки прихованих закономірностей поведінки, але й систем цінностей, настанов, уявлень, образів, які в процесі діалогічної взаємодії можна зробити явними не тільки для дослідника, але й для самої людини. Останнє, між іншим, передбачає співробітництво дослідника і клієнта предметом якого є особистість останнього. Критичний підхід у психології прямо наголошує на необхідності змін в тих об'єктах, які вивчаються. Точка зору критичного підходу полягає в тому, що дослідження необхідні не тільки для того, щоб щось проаналізувати, а насамперед, для того, щоб виявити, напрямки змін, а

не розглядати ці зміни як такі, що не залежать від особистих зусиль людини. Методи критичної теорії налаштовують дослідника вважати, що хоча людська поведінка в багатьох відношеннях визначається і обмежується історичним і культурним контекстом, обставинами соціального буття, але люди можуть змінювати умови свого життя, якщо для них стануть очевидними ті приховані мотиви і механізми, які лежать в основі їхньої поведінки. Іншими словами: людина сама є творцем власної долі якщо зрозуміє, як саме і для чого необхідно змінити обставини власного буття, яких ілюзій треба позбутися, які реалії треба взяти до уваги. Саме в межах критичного підходу найбільш природнім виявляється розглядати методи біографічного підходу, оскільки в даному випадку вимагається не тільки розширення культурно-історичного і соціально-психологічного контекстів, але й вихід за межі звичної наукової парадигми, яка не допускає зацікавленого ставлення дослідника до особистості, що досліджується. У даному випадку людина не може бути байдужим спостерігачем в той час, коли справа торкається виявлення причин її поведінки. Намагання зробити це приводять до того, що вона починає реагувати на дослідження неадекватно і відповідні результати можуть не відповідати тій дійсності, яку намагаються дослідити (Л.Ф.Бурлачук). Так само дослідник не може себе відчувати комфортно в моральному відношенні, коли під час дослідження, маючи можливість позитивно вплинути на людину, яку він вивчає, він залишить поза увагою можливість надати необхідну психологічну допомогу. Особливо значущими є ці обставини, коли мова йде про вивчення життєвого шляху людини, коли стають очевидними приховані чинники, що обумовили контекст минулого, і причини, що впливають на формування життєвої перспективи людини. Саме з цієї причини поняття життєвого шляху посідає таку важливу роль у теоретичних схемах і, одночасно, є частиною методології практичного психолога. Проблема, яка виникає у зв'язку з цим, полягає в тому, що ціннісні орієнтації дослідника мають ґрунтуватися на засадах професійної деонтології, вимогах етичного кодексу, бути по справжньому науково обґрунтованими. Гуманістична

психологія ставить в центр своїх досліджень людину з усіма її особливостями, але на відміну від психоаналізу і біхевіоризму приділяє основну увагу теперішньому досвіду людини, її можливостям і потенціям, життєвим планам і перспективам, її майбутньому. Основним знаряддям дослідника в даному випадку виявляється глибоке розуміння і сприйняття внутрішнього світу людини з метою пошуку шляхів сприяння її внутрішньому зростанню, пошуку шляхів і напрямів подальшого життя, а не минулому з його негативно-деструктивними впливами чи теперішньому з набором стимулів та чинників. У працях А.Маслоу, Ф.Перлза, К.Роджерса, В.Франкла та інших уявлення про людину полягають в тому, що це особа, яка перебуває в стані розвитку, в процесі самоактуалізації, їй притаманна свобода волі, вона має можливість приймати рішення і брати на себе відповідальність за власну долю. Роль психотерапевта в цьому разі полягає в тому, щоб допомогти людині взяти на себе цю відповідальність за своє подальше зростання і розвиток, за своє життя і самопочуття. Таким чином, поняття життєвого шляху виявляється різноманітним і багатовимірним в порівнянні з іншими спорідненими поняттями, такими як життєве самовизначення, життєвий цикл, онтогенез, життєві стратегії, час життя, віковий розвиток та ін.. Воно передбачає численні впливи і тенденції в межах однієї біографії. Лише кінець життя ставить крапку у визначенні остаточного характеру життєвого шляху окремої особи. Життєвий шлях ми б визначили як сукупність подій та обставин індивідуального розвитку, які вирішальним чином вплинули на формування особистості та зумовили її структуру та основну життєву проблематику. До життєвих обставин ми схильні відносити сукупність соціальних, біологічних та екологічних чинників, що діють на людину протягом усього її життя, обумовлюючи індивідуально неповторну "особисту історію" та індивідуальність кожної особи. Переваги застосування у психології поняття життєвого шляху особистості полягають в тому, що воно надає дослідникам нові параметри для дослідження як людської психіки, так і соціальних умов існування людини. При цьому особистість та умови її життєдіяльності не

розглядаються відірвано, як окремі групи факторів, що впливають одні на одних у межах суб'єкт-об'єктної взаємодії, а як єдина цілісна система життєвої ситуації особистості, система, що забезпечує перехід людини від минулого у майбутнє через розв'язання конкретної життєвої проблематики, через механізми прийняття рішень та побудови життєвих планів. Такий підхід дозволяє науковцям розглядати життєвий шлях особистості в контексті розвитку суспільства - його минулого, яке впливає на умови існування і розвитку особи безпосередньо або опосередковано, його культури, умов, які створюються для розвитку особистості, а також визначення можливих шляхів подальшого самовдосконалення особи, її перспектив, планів, сподівань і можливих умов та засобів їх досягнення.

Такий підхід дає змогу досліджувати можливості та ресурси змін біографії людини, виявити можливу роль внутрішніх умов її психічного життя та зовнішніх природних і соціальних чинників. Наукова цінність поняття життєвого шляху полягає також у тому, що воно дозволяє цілісно і, в той же час - конкретно розглянути кожен особистість, яка має свою власну історію, свій сценарій життя, який вона намагається реалізувати. Цей сценарій – життєва перспектива, складається у відповідності до головних мотивів, прагнень, сподівань, мрій усвідомлюваних або неусвідомлюваних, певних уявлень відносно перспектив життя, які обумовлюються досвідом і впливом середовища. Ось чому застосування поняття життєвого шляху в процесі наукового дослідження або надання практичної психологічної допомоги людині дозволяє більш системно підійти до проблем особистості та її розвитку, більш ґрунтовно дослідити факти і явища, які стосуються соціального та індивідуального буття людини. Одночасно це поняття дає можливість інтегрувати всі основні психологічні концепції особистості в єдину внутрішньо несуперечливу структуру, яка описує процес її, особистості, становлення, формуванні і розвитку. Підсумовуючи, можна вказати, що, по-перше, це поняття стає найбільш узагальнюючим і ефективним, насамперед, через той факт, що воно дозволяє звернути головну увагу на здатність людини

бути особистістю, бути самостійною, на її здатність до самоактуалізації, на те, що, в решті-решт, тільки вона сама є творцем власної біографії, головним режисером своєї унікальної долі. Концепція біографічного підходу звичайно робить наголос на тому, що людина є творцем власної долі, що вона значною мірою здатна планувати свій життєвий шлях, бути режисером своєї біографії. За одних і тих же умов одна людина може грати в житті творчу роль, набуваючи все більше можливостей до самостійності, до незалежності від можливих негативних впливів життя, від негативних зовнішніх обставин, в той час як друга людина всі свої сили витрачає на те, щоб пристосуватися до традиційних обставин, до загальноприйнятих норм, прислухаючись до свого оточення більше, аніж до себе, маючи тематику життя, яку можна назвати регламентуючою. По-друге, це поняття дозволяє вказати на залежність від минулого людини, яке безпосередньо або опосередковано впливає на неї, а також від об'єктивних умов, в яких відбувається її життя. Це дає можливість врахувати той факт, що вплив минулого людини та умов її існування на її майбутнє має багатоаспектний, багатовимірний і багатоваріантний характер, впливаючи на сьогодення своїми планами, мріями, можливими перспективами і можливостями їх досягнення. Життя пропонує людині безліч можливостей, які вона використовує у відповідності до свого минулого, досвіду, самостійності, відповідальності. По-третє, поняття життєвого шляху дозволяє розширити розуміння умов існування людини за рахунок їх включення в більш широкий культурно-історичний контекст, в певну низку суспільно-історичних подій, ритмів традицій, звичаїв і ритуалів, які стосуються етносу, генерації, держави, поєднуючи біографічне з історичним. Особистість не може розвиватись не створюючи як свою історію, так і історію свого часу. В загальному випадку, хоча вирішальними для розгортання життєвого шляху виявляються життєва подія і конкретний вчинок, але наявність життєвого проекту, здатність людини не тільки до певною мірою вибору зовнішніх умов, а також і до їх формування в певних межах, не можуть не вплинути на її здатність до вибору і формування життєвих подій і тим більше вчинків. І якщо

з більшою упевненістю про вирішальний вплив на життєвий шлях особистості подій і вчинків можна казати у її ранньому віці, то для зрілої людини більш значущою і характерною є її здатність, за умов наявності життєвого досвіду, життєвого плану, бажання і волі, до вибору і формування обставин і вчинків. Такий підхід до особистості дозволяє, з одного боку, простежувати вплив культурно-історичного часу на людину, а з другого боку, вплив людини на свій час. Останній може бути в окремих випадках значним або навіть вирішальним. Нарешті, поняття життєвого шляху можна розглядати у поєднанні із поняттям творчого шляху, який є шляхом постійної модифікації особистісного світу з метою творення людиною самого себе. Якщо життєвий шлях можна уявити вичерпаним, то творчий шлях відбувається неначе в паралельній площині і може виглядати як постійне піднесення до нових висот, яке, в кращому разі, фізично закінчується після досягнення людиною чергової висоти, а в гіршому разі, раптом обривається під час чергового сходження. Поняття життєвого шляху окремої людини можна таким чином віднести, з одного боку, до одного із понять розуміючої соціальної психології і, насамперед, критичного підходу, а з другого боку, до одного із понять напрямків в практичній психології, спорідненого останніми її течіями. Це поняття виявляється таким, що здатне інтегрувати ряд різних точок зору на людину, психологічних теорій і концепцій. Таким чином, життєвий шлях особистості необхідно визнати загальнонауковою системною категорією, що описує події індивідуального життя людини з точки зору взаємодії суб'єкта активності з його життєвими обставинами, в яких ця активність якраз і здійснюється.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ I

Активна життєва позиція – стійка позиція особистості, спрямована на зміну і перетворення суспільних умов життя відповідно до свого переконання, поглядів і совісті.

Людина з активною життєвою позицією зацікавлена у вдосконаленні буття. Така людина концентрує свою увагу не тільки на особистих переживаннях, а й на глобальних проблемах.

Активна життєва позиція властива не всім. Бажання змінити цей світ вимагає багатьох особистих якостей.

Процес формування життєвої позиції супроводжується засвоєнням напрацьованого досвіду людства, здобутків у сфері матеріальної та духовної культури, наукових і професійних знань, світогляду, переконань та навичок, трудової і громадсько-політичної діяльності тощо. Отже, можна визначити, що життєва позиція особистості – це стале узагальнене ставлення людини до навколишньої дійсності, до себе, що складається на основі усвідомлення життя, світогляду і знаходить свій прояв у різних формах життєдіяльності (практичних діях, переживаннях, оцінках, пізнанні). Життєва позиція людини характеризується мірою її активності (активна чи пасивна), спрямованістю на досягнення певних цілей (індивідуальних, групових чи суспільних), утвердження цінностей (духовних чи матеріальних), оціночним забарвленням (оптимістична чи песимістична), відповідністю певним суспільним ідеалам (прогресивна чи реакційна), рівнем сформованості та усвідомленості тощо. Ці характеристики життєвої позиції значною мірою залежать від характеру розуміння людиною самого життя.

Активна життєва позиція студента говорить про його соціальну зрілість, насамперед відображає почуття відповідальності та турботи про справи суспільства. Громадянський обов'язок відображається у ставленні людини до своїх прав і обов'язків. Про освітній рівень правової культури молодого спеціаліста свідчить те, наскільки випускник усвідомлює свої права та обов'язки, упевнений у необхідності їх дотримання та підготовлений до їх реалізації.

Під життєвими обставинами розуміють природні та соціальні чинники з якими прямо або опосередковано взаємодіє особистість. Життєвий шлях

особистості у тому або іншому вигляді є предметом досліджень у всіх соціогуманітарних науках – філософії, історії, соціології, релігієзнавстві, мистецтвознавстві, педагогіці та ін. У психологічному розумінні життєвий шлях особистості – це складна, системно-понятійна багатомірна категорія, що передбачає розкриття індивідуальної історії людини, сукупність подій та обставин індивідуального розвитку особистості. У сучасній психології, особливо в практичній, акцентується увага на великому значенні окремих складовим життєвого шляху, що відповідає структурним компонентам категоріально-поняттєвої сітки дослідження життєвого шляху особистості. Категорія життєвого шляху особистості виявляється плідним інтегруючим поняттям, за допомогою якого можна узгодити цілу низку теорій практичної психології, що набувають при цьому свого остаточного значення.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ СУЧАСНОГО ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1 Організація та методи дослідження

Активні методи навчання набувають популярності і досить часто використовуються в навчальному процесі. Обов'язковою умовою є наявність стимулу оволодівати різноманітними сучасними технологіями та активно використовувати їх у вирішенні освітніх завдань.

Комплексний підхід до психологічної роботи з учнями щодо формування активної життєвої позиції включає постійний моніторинг життєвих установок, настанов, життєвих цілей, формування захисних механізмів від негативного впливу різноманітних факторів зовнішнього середовища.

Емпіричне дослідження особливостей прийняття стратегічного життєвого рішення з визначення власної життєвої позиції проводилося серед студентів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Дослідження полягало у визначенні провідних цінностей та мотивів студентів з використанням морфологічного тесту життєвих цінностей (МТЖЦ) (В.Ф.Сопов, Л.В.Карпушина) та методики "Життєві завдання особистості" (Т.М.Титаренко). Основним діагностичним конструктом тесту є термінальні цінності, а саме: саморозвиток; духовне задоволення; креативність; активні соціальні контакти; власний престиж; високе матеріальне становище; досягнення; збереження власної індивідуальності.

Методика призначена визначення мотиваційно-ціннісної структури особистості. Методика виникла як результат використання та подальшого вдосконалення методики І. Г. Сеніна.

Даний варіант опитувальника життєвих цінностей покликаний допомогти практичному психологу, як в індивідуальній діагностиці та консультуванні, так і при дослідженні різних груп (трудових та навчальних

колективів) з проблем мотивації для кращого розуміння важливості різних життєвих сфер діяльності.

Основним діагностичним конструктом МТЗЦ є термінальні цінності. Під "терміном цінність" – автори методики розуміють ставлення суб'єкта до явища, життєвого факту, об'єкта та суб'єкта і визнання його, як важливого, що має життєву важливість.

Перелік життєвих цінностей включає:

1. Розвиток себе. Пізнання своїх індивідуальних особливостей, постійний розвиток своїх здібностей та інших особистісних характеристик.
2. Духовне задоволення. Керівництво моральними принципами, переважання духовних потреб над матеріальними.
3. Креативність. Реалізація своїх творчих можливостей, прагнення змінювати навколишню дійсність.
4. Активні соціальні контакти. Встановлення сприятливих взаємин у різних сферах соціальної взаємодії, розширення своїх міжособистісних зв'язків, реалізація своєї соціальної ролі.
5. Власний престиж. Завоювання свого визнання у суспільстві шляхом дотримання певних соціальних вимог.
6. Високе матеріальне становище. Звернення до факторів матеріального благополуччя, як головного змісту існування.
7. Досягнення. Постановка та вирішення певних життєвих завдань, як головних життєвих факторів.
8. Збереження своєї індивідуальності. Переважна більшість власних думок, поглядів, переконань над загальноприйнятими, захист своєї

неповторності та незалежності.

Термінальні цінності реалізуються по-різному у різноманітних життєвих сферах. Під життєвою сферою розуміється соціальна сфера, де здійснюється діяльність людини. Значимість тієї чи іншої життєвої сфери для різних людей неоднакова.

Перелік життєвих сфер:

1. Сфера професійного життя.
2. Сфера освіти.
3. Сфера сімейного життя.
4. Сфера громадської активності.
5. Сфера захоплень.
6. Сфера фізичної активності.

Опитувальник спрямовано вивчення індивідуальної системи цінностей людини з кращого розуміння сенсу її дії чи вчинку. Самобутність людини виробляється щодо основних цінностей визнаних у суспільстві. Але особисті цінності можуть і відтворювати точну копію цінностей суспільних.

До конструкції опитувальника входить шкала достовірності ступеня бажання в людини соціального схвалення її вчинків. Що результат, то більше вписувалося поведінка випробуваного (на вербальному рівні) відповідає схвалюваному зразку. Критичний поріг – 42 бали, після якого результати можна визнати недостовірними.

Умови проведення.

Морфологічний тест життєвих цінностей складається з 112 тверджень кожне з яких випробуваному необхідно оцінювати за 5-бальною системою.

Опитування необхідно проводити за дотримання сприятливого емоційного клімату. Експериментатор повинен бути доброзичливим, повинен уміти відповісти на питання, що виникають, але не провокувати певну відповідь випробуваного на затвердження. При груповому проведенні опитування кожен випробуваний повинен мати текст опитувальника.

Допускається зачитування тверджень експериментатором вголос для всієї групи. Кожен має відповісти індивідуально.

Опрацювання результатів тестування.

Для отримання первинних тестових результатів сумуються бали відповідей відповідно до ключа. У шкалі достовірності під час підрахунку необхідно враховувати знак. Усі відповіді зі знаком мінус інвертуються. Тож якщо піддослідний ставить 5 балів у відповіді твердження, що належить до шкали достовірності, йому відповідає 1 бал. Якщо ж за твердження з негативним значенням випробуваний ставить 1 бал, йому відповідатиме 5 балів.

Після підрахунків усі результати заносяться до таблиці. Запропоновані цінності відносяться до різноспрямованих груп: духовно-моральні цінності та егоїстично-престижні (прагматичні). Це концептуально важливо визначення спрямованості діяльності особистості чи групи. До перших відносяться: саморозвиток, духовна задоволеність, креативність та активні соціальні контакти, що відображають морально-ділову спрямованість. Відповідно до другої підгрупи цінностей відносяться: престиж, досягнення, матеріальне становище, збереження індивідуальності. Вони в свою чергу відбивають егоїстично-престижну спрямованість особистості.

При всіх низьких значеннях – спрямованість особистості невизначена, без вираженого бажаного цілепокладання. За всіх високих балів – спрямованість особистості суперечлива, внутрішньоконфліктна. За високих балів цінностей 1-ї групи спрямованість особистості є гуманістичною, 2-ї групи – прагматичною.

Опитувальник складається із 112 тверджень.

Орієнтовний час тестування 20 – 30 хвилин.

2.2 Аналіз результатів дослідження

Термінальні цінності реалізуються по-різному в залежності від життєвої сфери: у сфері професійного життя, у сфері освіти, у сфері сімейного життя, сфері громадської активності, сфері захоплень, сфері фізичної активності. Результати емпіричного дослідження подані в табл. 1.

Як видно з табл. 1, для студентської молоді найбільшою цінністю (за рангом) є високе матеріальне становище (I), а на останньому місці (V) – власний престиж, тобто завоювання свого визнання в суспільстві та відповідність певним соціальним вимогам. Це означає, що високе матеріальне становище для більшості студентів є фактором матеріального благополуччя як головного сенсу існування. Високі значення за цим показником виявлено в 26,5% студентів, середні – у 64,7%, і лише для 8,8% молоді цей показник відповідає низькому рівню. Займати престижне місце у суспільстві прагнуть 67,6% студентів, однак їх показники на середньому рівні, тобто високої зацікавленості в цьому немає.

На четвертому (також низькому) рівні у студентів виявилися цінності саморозвитку, активні соціальні контакти та власна індивідуальність. Отримані дані можуть характеризувати молодих людей, як незацікавлені у пізнанні своїх індивідуальних особливостей, у постійному розвитку своїх здібностей та особистісних характеристик, встановленні сприятливих відносин у різних сферах соціальної взаємодії, розширенні своїх міжособистісних зв'язків та реалізації своєї соціальної ролі.

Таблиця 1

Кількісні показники розподілу життєвих цінностей студентів

Життєві цінності	Рівні значущості життєвих цінностей (середнє арифметичне), %			Вираженість показників, (срд. зн.)		Ранг
	Високий	Середній	Низький	Бали	%	
Розвиток власної особистості	2,9	67,6	29,4	5,4	54,0	IV
Духовне задоволення	11,7	79,4	8,8	6,7	67,0	III
Креативність	5,8	58,8	35,3	5,2	52,0	V
Активні соціальні контакти	11,7	44,1	44,1	5,4	54,0	IV
Власний престиж	0	67,6	32,3	5,2	52,0	V
Високе матеріальне становище	26,5	64,7	8,8	8,0	80,0	I
Досягнення	26,5	61,7	11,8	7,7	77,0	II
Збереження власної індивідуальності	14,7	50,0	35,3	5,4	54,0	IV

Цікавим є той факт, що на другому місці за рангом виявилися досягнення, тобто постановка та вирішення певних життєвих завдань як головних життєвих чинників. Однак, як видно з табл. 1, досягнення цікавлять студентів не за рахунок власного розвитку, активних соціальних контактів та своєї індивідуальності. Це означає, що студенти свої майбутні успіхи пов'язують не з прикладенням власних зусиль, а за рахунок втручання сторонніх осіб, або зміни певних обставин.

Також низьким за рангом є показник креативності (п'яте місце), що характеризує студентів як нездатних реалізувати свої творчі можливості та змінювати навколишню дійсність. Досить великий відсоток студентів (35,3%)

мають низькі значення за цим показником. Показник духовного задоволення студентів, тобто керівництво морально-етичними принципами, перевага духовних потреб над матеріальними, опинився на третьому, не досить високому рівні.

Розподіл життєвих цінностей студентської молоді у відповідності до основних життєвих сфер поданий у табл. 2. Як видно з даних таблиці, цінності студентів за життєвими сферами розподілилися таким чином, що на першому і другому місці виявилися професійне життя (59,7%) та освіта (57,8%), які у нашому випадку можна віднести до професійного самовизначення. Високий ранг у цій сфері є характерною ознакою, оскільки професійне навчання для студентів – це їх провідна діяльність, яка займає досить велику частку часу, стає предметом роздумів, і вказує на прагнення до підвищення рівня своєї освіченості, розширення кругозору щодо професійного навчання.

На третьому місці – сфера сімейного життя (55,6%), отже, думки про створення майбутньої сім'ї, прийняття рішення щодо вибору супутника життя хвилюють студентів, але не найбільше, оскільки більшість студентів вважають за розумне спочатку ствердитися в обраній професії, а вже потім створювати сім'ю.

Таблиця 2

Кількісні показники розподілу цінностей студентів
за життєвими сферами

Життєві сфери	Вираженість кількісних показників, (срд. зн., %)	Ранг
Професійне життя	59,7	I
Освіта	57,8	II
Сімейне життя	55,6	III
Громадська активність	53,5	V
Захоплення	54,0	IV
Фізична активність	34,1	VI

Однак, як зазначають А. Адлер, Р. Мей, С. Л. Рубінштейн та ін., людина лише тоді розвивається, коли вона реалізується одночасно у трьох світах: у праці, любові та взаєминах з оточуючими.

На останньому місці виявлено цінності сфери суспільного життя, яка визначається громадською активністю (53,5%), захопленнями (54,0%) та фізичним розвитком (34,1%), і у нашому випадку характеризує життєву позицію особистості. Саме ці цінності вказують на рівень значущості для людини власних захоплень, проблем суспільного життя та власного здоров'я. Ідеали, цінності, переконання особистості визначають провідну роль у ставленні молоді людини як до себе, так і до оточення, до її конструктивної чи деструктивної поведінки в соціумі.

Як видно з результатів емпіричного дослідження, ця сфера життєво важливих цінностей поки що залишається на найнижчому рівні серед інших. Це вказує на ту обставину, що для більшості студентів проблеми життя суспільства не є актуальними. Студенти неохоче залучаються до суспільно-політичної активності, вважають, що фізична культура не потрібна, вони й так здорові і красиві та, у більшості, не пов'язують своє життя зі здоровим способом життя, з фізкультурою та спортом.

Як видно з табл. 2 цінності фізичної активності (34,1%) у студентів на найнижчому рівні. Подібні відповіді можуть бути зумовлені особливостями вікового періоду життя та ступенем задоволеності тих чи інших потреб особистості. Однак для нашого дослідження цей показник є важливим, оскільки лише фізично здорова особистість здатна планувати, досягати та впроваджувати в життя свої стратегічні життєві рішення.

Таким чином, особистісні життєві цінності студентської молоді можна вважати сформованими на середньому рівні значущості. Першочергово молодь цінує професійне навчання, що забезпечить у майбутньому високе матеріальне становище, на другому місці є цінності, пов'язані з вибором

шлюбного партнера та створення сім'ї і на третьому – цінності, пов'язані з визначенням життєвої позиції у соціумі та соціальному оточенні.

За методикою "Життєві завдання особистості" досліджувалися два показники: мотивація самоконституювання, яка характеризує потяг людини до самотворення, покращення себе та визначення свого місця у соціумі, та мотивація життєтворчості, яка характеризує духовно-практичну діяльність людини, спрямовану на творче проектування і здійснення власного життєвого проєкту. Аналіз отриманих емпіричних даних дозволив встановити, що кількісний показник розвитку мотивації самоконституювання у студентів становить лише 25,0%; показник мотивації життєтворчості – 37,5%. Це досить низькі показники.

Показник мотивації самоконституювання характеризує забезпечення професійного та особистісного саморозвитку, орієнтацію у виборі життєвої позиції особистості. Слід зазначити, що самоконституювання особистості відбувається у процесі розширення меж досвіду та свідчить про наявність частково усвідомленого проєкту реалізованої цілісності життя. Особливості психологічних механізмів самоконституювання особистості студента виявляються в оцінюванні, формуванні, ототожнюванні, пред'явленні та схвалення власної особистості, а також подальших перспектив її розвитку.

У нашій вибірці високий рівень мотивації до самоконституювання виявлено лише у 30,8% студентів, середній – 34,0%, низький – у 35,2% студентів. Отже, переважна більшість студентів поки що не зацікавлена у професійному та особистісному саморозвитку, не мотивована на вироблення власної точки зору на усі події життя, отже спрямованість на прийняття рішення щодо вибору життєвої позиції сформована недостатньо.

Також низьким є показник життєтворчості – 37,5%, як спрямованості на творче проектування і здійснення власного життєвого проєкту, в основу якого покладено уявлення про життя людини як творчий процес, у якому вона сама повинна весь час приймати рішення. Мотивація життєтворчості – це система стійких мотивів, що відображає особистісну трансформацію взаємодії

соціальних та індивідуальних чинників у стійку творчу спрямованість особистості. У нашому випадку високий показник життєтворчості був виявлений у 27,0% студентів, середній – у 35,2%, низький – у 36,6%. Отже, переважна кількість студентів з низьким показником життєтворчості означає, що молоді люди, в більшості, поки що не мають намірів покращувати світ, допомагати потребуючим, приймати участь у розбудові країни чи хоча б власного міста, а відтак, формувати конструктивну життєву позицію.

Отже, прийняття студентами стратегічного життєвого рішення з визначення життєвої позиції відбувається, як свідомий акт самопізнання та самоконституювання на основі ціннісної орієнтації особистості у навколишньому світі, у тому числі й ціннісного ставлення до себе та до інших людей, як результат засвоєння соціальних норм та під впливом культурного середовища.

Таким чином, дослідження засвідчило нагальну потребу впровадження у ВНЗ психолого-педагогічного забезпечення, щодо підготовки студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з визначення власної життєвої позиції.

Для емпіричного дослідження було використано наступні методики:

1) Шкала оптимізму та активності (Н .Є. Водоп'янова, М. В. Штейн). Методика спрямована на виявлення особистісних факторів, що сприяють стресостійкості. В структуру стресостійкості, як складного особистісного конструкту входять світоглядні і настановні чинники, такі як позитивне світосприйняття, життєрадісність, впевненість і конструктивна активність у важких життєвих ситуаціях, що потребують збереження стійкості, мужності і віри в їх позитивне вирішення.

Позитивний настрій і життєрадісність є важливими характеристиками психосоціального здоров'я людини. Їх можна описати в категорії оптимізму. У вітчизняній психології в даний час немає чіткого визначення поняття оптимізму. Це пояснюється тим, що оптимізм як психологічна категорія є дуже широким і неоднозначним поняттям. У повсякденному житті під

оптимізмом зазвичай розуміють такі якості людини, як життєрадісність, життєрадісність, життєлюбність, світогляд, при якому людина у всьому бачить позитивну сторону, вірить у майбутнє, в успіх і в те, що у світі панує позитив, початок і добро.

Запропонована методика є адаптованою версією шкали активності та оптимізму Шуллера та Комуніані (AOS). Цей український варіант шкали AOS дозволяє виділити п'ять типів особистості, які відрізняються ступенем оптимізму-песимізму та активності-пасивності.

Шкала дозволяє оцінити вираженість двох змінних – оптимізму та активності (енергійності) особистості, а також визначити психологічні типи по осі оптимізм-песимізм.

Шкала AOS

Інструкції:

Ось список тверджень. Будь ласка, уважно прочитайте їх усі та вкажіть, наскільки ви з ними згодні. Для цього скористайтеся варіантами відповідей у формі. Закресліть число, яке відповідає вашій оцінці.

1. Я люблю слухати гучну (енергійну) музику.
2. Я вважаю, що мої життєві цілі надто важко досягти.
3. Мені подобаються ситуації з певною часткою невизначеності, коли я не знаю, що зі мною станеться.
4. Люблю випробовувати долю.
5. До мене доля несправедливіша, ніж до інших.
6. У мене стільки енергії, що я навіть не можу всидіти на місці протягом двох годин.
7. Я менш щасливий, ніж інші.
8. Мене дратують обережні (повільні або надмірно невпевнені в собі) люди.
9. Зараз неможливо повірити ні в що хороше.
10. Мені подобається конкуренція.
11. Я легко і із задоволенням спілкуюся з особами протилежної статі.

12. Моє майбутнє мене лякає.
13. Я думаю, що люди більше погані, ніж хороші.
14. Мені подобається відчувати напругу (в ризикованих ситуаціях, екстремальних видах спорту).
15. У мене бадьорий настрій.

2) Морфологічний тест життєвих цінностей (МТЖЦ) (В. Ф. Сопов, Л. В. Карпушина).

Методика призначена визначення мотиваційно-ціннісної структури особистості. Методика виникла як результат використання та подальшого вдосконалення методики І. Г. Сеніна.

Даний варіант опитувальника життєвих цінностей покликаний допомогти практичному психологу як в індивідуальній діагностиці та консультуванні, так і при дослідженні різних груп (трудових та навчальних колективів) з проблем мотивації для кращого розуміння важливості різних життєвих сфер діяльності.

Основним діагностичним конструктом МТЖЦ є термінальні цінності. Під терміном "цінність" автори методики розуміють ставлення суб'єкта до явища, життєвого факту, об'єкта та суб'єкта і визнання його як важливого, що має життєву важливість.

Перелік життєвих цінностей включає:

1. Розвиток себе. Пізнання своїх індивідуальних особливостей, постійний розвиток своїх здібностей та інших особистісних характеристик
2. Духовне задоволення. Керівництво моральними принципами, переважання духовних потреб над матеріальними
3. Креативність. Реалізація своїх творчих можливостей, прагнення змінювати навколишню дійсність.
4. Активні соціальні контакти.

Встановлення сприятливих взаємин у різних сферах соціальної взаємодії, розширення своїх міжособистісних зв'язків, реалізація своєї соціальної ролі.

5. Власний престиж. Завоювання свого визнання у суспільстві шляхом дотримання певних соціальних вимог.

6. Високе матеріальне становище. Звернення до факторів матеріального благополуччя як головного змісту існування

7. Досягнення. Постановка та вирішення певних життєвих завдань як головних життєвих факторів.

8. Збереження своєї індивідуальності. Переважна більшість власних думок, поглядів, переконань над загальноприйнятими, захист своєї неповторності та незалежності.

Термінальні цінності реалізуються по-різному, у різноманітних життєвих сферах. Під життєвою сферою розуміється соціальна сфера, де здійснюється діяльність людини. Значимість тієї чи іншої життєвої сфери для різних людей неоднакова.

Перелік життєвих сфер:

1. Сфера професійного життя.
2. Сфера освіти.
3. Сфера сімейного життя.
4. Сфера громадської активності.
5. Сфера захоплень.
6. Сфера фізичної активності.

Опитувальник спрямовано вивчення індивідуальної системи цінностей людини з кращого розуміння сенсу її дії чи вчинку. Самобутність людини виробляється щодо основних цінностей, визнаних у суспільстві. Але особисті цінності можуть і відтворювати точну копію цінностей суспільних.

До конструкції опитувальника входить шкала достовірності ступеня бажання в людини соціального схвалення її вчинків. Що результат, то більше вписувалося поведінка випробуваного (на вербальному рівні) відповідає схвалюваному зразку. Критичний поріг – 42 бали, після якого результати можна визнати недостовірними.

Умови проведення.

Морфологічний тест життєвих цінностей складається з 112 тверджень кожне з яких випробуваному необхідно оцінювати за 5-бальною системою.

Опитування необхідно проводити за дотримання сприятливого емоційного клімату. Експериментатор повинен бути доброзичливим, повинен уміти відповісти на питання, що виникають, але не провокувати певну відповідь випробуваного на затвердження. При груповому проведенні опитування кожен випробуваний повинен мати текст опитувальника. Допускається зачитування тверджень експериментатором вголос для всієї групи. Кожен має відповісти індивідуально.

Опрацювання результатів тестування.

Для отримання первинних тестових результатів сумуються бали відповідей відповідно до ключа. У шкалі достовірності під час підрахунку необхідно враховувати знак. Усі відповіді зі знаком мінус інвертуються. Тож якщо піддослідний ставить 5 балів у відповіді твердження, що належить до шкалою достовірності, йому відповідає 1 бал. Якщо ж за твердження з негативним значенням випробуваний ставить 1 бал, йому відповідатиме 5 балів.

Після підрахунків усі результати заносяться до таблиці. Запропоновані цінності відносяться до різноспрямованих груп: духовно-моральні цінності та егоїстично-престижні (прагматичні). Це концептуально важливо визначення спрямованості діяльності особистості чи групи. До перших відносяться: саморозвиток, духовна задоволеність, креативність та активні соціальні контакти, що відображають морально-ділову спрямованість. Відповідно до другої підгрупи цінностей відносяться: престиж, досягнення, матеріальне становище, збереження індивідуальності. Вони своєю чергою відбивають егоїстично-престижну спрямованість особистості.

При всіх низьких значеннях - спрямованість особистості невизначена, без вираженого бажаного цілепокладання. За всіх високих балів – спрямованість особистості суперечлива, внутрішньоконфліктна. За високих

балів цінностей 1-ї групи спрямованість особистості є гуманістичною, 2-ї групи – прагматичною.

Опитувальник складається із 112 тверджень.

Орієнтовний час тестування 20-30 хвилин.

2.2 Аналіз результатів дослідження

Дослідження за шкалою оптимізму та активності (Н. Є. Водоп'янова, М. В. Штейн) дозволила виявити п'ять типів особистості, що відрізняються за ступенем вираженості песимізму – оптимізму та активності – пасивності. Оптимізм як система позитивних відносин, життєрадісного світосприйняття та світогляду є активною життєвою позицією особистості, яка впливає на вибір адаптивних моделей поведінки, рольову позицію та стійкість до психологічного стресу і є важливою складовою психологічного здоров'я особистості. Відповідно до цієї методикою виділяють такі психологічні типи особистості. Тип їх "Реалісти" (Р) - адекватно співвідносять свої можливості і сили з поточною ситуацією, стійкі до психологічного стресу. Тип їх "Активні оптимісти" (АТ) – приймають активні дії, вірять у свої сили та успіх, налаштовані отримання бажаного, бадьорі, життєрадісні, відбивають удари долі. У скрутних ситуаціях використовують проблемно-орієнтовані стратегії подолання стресу. Тип "Пасивні песимісти" (ПП) – ні в що не вірять, нічого не намагаються зробити, щоб змінити життя на краще, пригнічені, похмурі, вважають себе жертвою обставин. Віддають перевагу стратегії відходу в себе у важких ситуаціях. Тип "Активні песимісти" (АП) дуже активні, але активність найчастіше має деструктивний характер. У важких ситуаціях використовують агресивні стратегії подолання поведінки. Тип "Пасивні оптимісти" (ПЗ) – впевнені, що "все буде добре", не роблять жодних зусиль, лінуються, але при цьому веселі, добродушні, знаходять добре навіть у поганому. Сподіваються на випадок недостатньо активні. Відкладають прийняття рішень та схильні до пасивного очікування у важких ситуаціях.

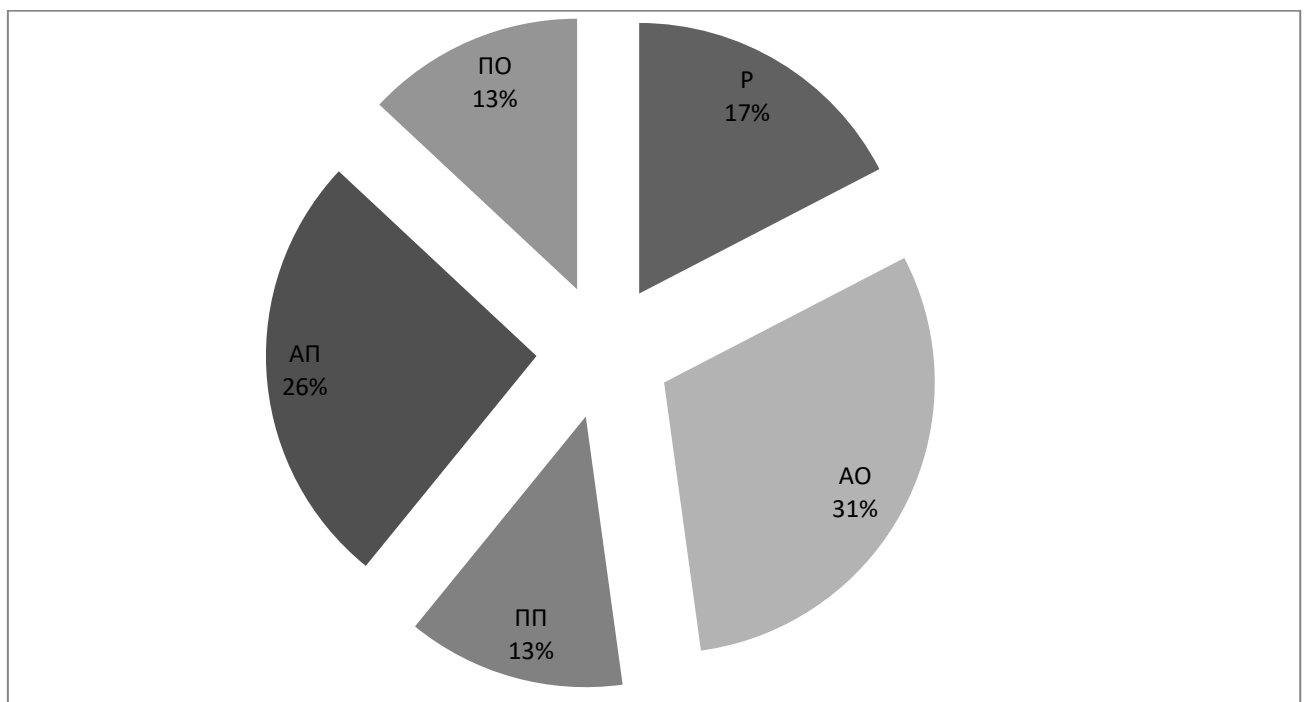
Результати дослідження представлені у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

**Результати опитування за шкалою оптимізму та активності
(Н. Є. Водоп'янова, М. В. Штейн)**

Тип	Кількість
Р	4
АО	7
ПП	3
АП	6
ПО	3

Для кращого сприйняття зобразимо дані на рис. 2.1.

**Рис.2.1. Результати опитування за шкалою оптимізму та активності
(Н. Є. Водоп'янова, М. В. Штейн)**

Як ми бачимо, з рис. 2.1 31% опитуваних – "АО" – "Активні оптимісти" вірять у свої сили та успіх, позитивно налаштовані на майбутнє, роблять активні дії для того, щоб досягти бажаних цілей. Вони бадьорі, життєрадісні,

не схильні до зневіри або поганого настрою, легко і стрімко відбивають удари долі, хоч би як важкі вони були. У скрутних ситуаціях використовують проблемно-орієнтовані стратегії подолання стресу; 26% – "АП" – "Активні песимісти" або "Негативісти". Їх властива велика активність, але це активність часто має деструктивний характер. Такі люди, замість творити нове, воліють руйнувати старе. У важких ситуаціях часто використовують агресивні стратегії подолання поведінки; 17% – "Р" – "Реалісти" адекватно оцінюють поточну ситуацію за своїми силами (можливостями) і не намагаються стрибнути "вище голови", задовольняються тим, що мають. Як правило, вони стійкі до психологічного стресу; 13% – "ПП" – "Пасивні песимісти" протилежна "Активним оптимістам" категорія людей, які ні в що не вірять і нічого не роблять для того, щоб змінити своє життя на краще. Вони характеризуються переважанням похмурого та пригніченого настрою, пасивністю, зневірою у свої сили. У важких ситуаціях воліють стратегії уникнення вирішення проблем, вважають себе жертвою обставин; і 13% – "ПО" – "Пасивні оптимісти" – "Ледарі". Їхнім девізом можна вважати слова: "Все якось саме утворюється...". Такі люди впевнені в тому, що "все буде добре", хоча й не роблять для цього жодних зусиль. Вони добродушні, веселі і вміють навіть у поганому знаходити щось хороше, проте їхньою відмінністю є недолік активності. Вони більше сподіваються на випадок, на успіх, ніж на власні сили. Схильні до пасивного очікування чи відкладення прийняття рішень.

Наступним етапом нашого дослідження був морфологічний тест життєвих цінностей (МТЖЦ) (В. Ф.Сопов, Л. В.Карпушина).

Термінальні цінності реалізуються по-різному в залежності від життєвої сфери: у сфері професійного життя, у сфері освіти, у сфері сімейного життя, сфері громадської активності, сфері захоплень, сфері фізичної активності. Результати подані в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Кількісні показники розподілу життєвих цінностей студентів

Життєві цінності	Рівні значущості життєвих цінностей (середнє арифметичне), %			Вираженість показників, (срд. зн.)		Ранг
	Високи й	Середні й	Низьки й	Бали	%	
Розвиток власної особистості	2,9	67,6	29,4	5,4	54, 0	IV
Духовне задоволення	11,7	79,4	8,8	6,7	67, 0	III
Креативність	5,8	58,8	35,3	5,2	52, 0	V
Активні соціальні контакти	11,7	44,1	44,1	5,4	54, 0	IV
Власний престиж	0	67,6	32,3	5,2	52, 0	V
Високе матеріальне становище	26,5	64,7	8,8	8,0	80, 0	I
Досягнення	26,5	61,7	11,8	7,7	77, 0	II
Збереження власної індивідуальності	14,7	50,0	35,3	5,4	54, 0	IV

Як видно з табл. 2.2, для студентів найвищою цінністю (за рангом) є високе матеріальне становище (I), а останньою (V) є власний престиж, тобто їх визнання в суспільстві та відповідність певним соціальним вимогам. Це означає, що для більшості студентів високий матеріальний стан є чинником матеріального добробуту як основної причини існування. Високі значення цього показника виявлено у 26,5% студентів, середні – у 64,7%, і лише у 8,8%

молоді цей показник відповідає низькому рівню. 67,6% студентів прагнуть посісти престижне місце в суспільстві, але їхні показники знаходяться на середньому рівні, тобто великого інтересу до них немає.

На четвертому (також низькому) рівні студенти мали цінності саморозвитку, активних соціальних контактів та індивідуальності. Отримані дані дозволяють охарактеризувати молодих людей як незацікавлених у пізнанні своїх індивідуальних особливостей, постійно розвивати свої здібності та особистісні характеристики, налагоджувати сприятливі стосунки в різних сферах соціальної взаємодії, розширювати міжособистісні відносини та усвідомлювати свою соціальну роль.

Цікавим фактом є те, що на другому місці за рангом стоїть досягнення, тобто постановка і вирішення певних життєвих завдань як найважливіших факторів життя. Але як видно з табл. 2.2, досягнення цікавих учнів зумовлені не власним розвитком, активними соціальними контактами та їх індивідуальністю. Це означає, що студенти пов'язують свій майбутній успіх не з докладанням власних зусиль, а з втручанням сторонніх чи зміною певних обставин.

Також низько ранговим є показник креативності (п'яте місце), який характеризує студентів як нездатних реалізувати свій творчий потенціал і змінити навколишню дійсність. Досить великий відсоток студентів (35,3%) мають низькі значення цього показника. На третьому, недостатньо високому рівні, виявився показник духовної задоволеності студентів, тобто орієнтація на моральні принципи, перевага духовних потреб над матеріальними.

Розподіл життєвих цінностей студентської молоді у відповідності до основних життєвих сфер поданий у табл. 2.3.

Кількісні показники розподілу цінностей студентів за життєвими сферами

Життєві сфери	Вираженість кількісних показників, (срд. зн., %)	Ранг
Професійне життя	59,7	I
Освіта	57,8	II
Сімейне життя	55,6	III
Громадська активність	53,5	V
Захоплення	54,0	IV
Фізична активність	34,1	VI

Для кращого сприйняття зобразимо дані на рис.2.2.

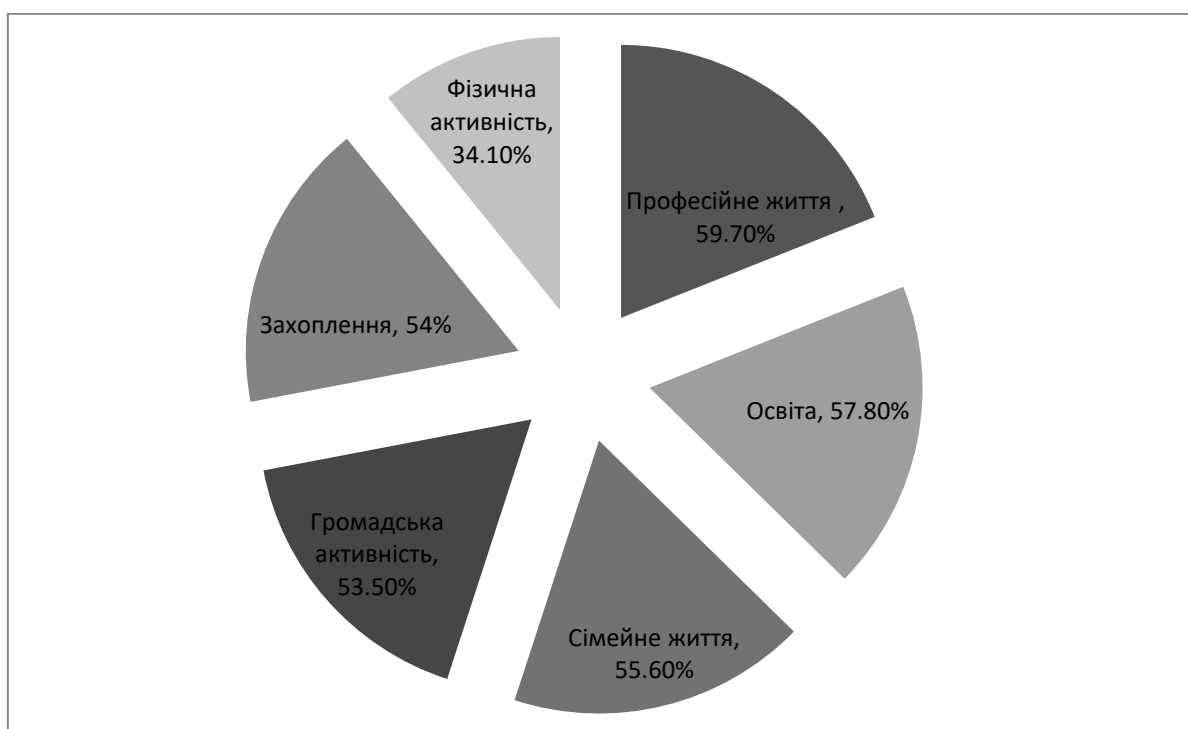

Рис. 2.2. Кількісні показники розподілу цінностей студентів за життєвими сферами

Як видно на рисунку 2.2, цінності студентів за сферами життя розподілилися так, що на перше та друге місце посіли професійне життя

(59,7%) та освіта (57,8%), що в нашому випадку можна віднести до професійної самосвідомості рішучість. Характерним є високий рейтинг у цьому напрямі, оскільки професійна підготовка студентів є їх провідною діяльністю, яка займає досить багато часу, стає предметом роздумів і свідчить про прагнення підвищити свій освітній рівень, розширити свій кругозір у професійній підготовці.

На третьому місці – сфера сімейного життя (55,6%), тому думки про створення майбутньої сім'ї, прийняття рішення про вибір супутника життя не хвилюють студентів, адже більшість вважають за доцільне спочатку реалізуватися в обраній професії, а вже потім створювати сім'ю.

Однак, як зазначають А. Адлер, Р. Мей, С. Л. Рубінштейн та інші, людина розвивається лише тоді, коли вона виступає одночасно в трьох світах: у праці, любові та стосунках з іншими.

Цінності сфери суспільного життя, що визначаються соціальною активністю (53,5%), захопленнями (54,0%) і фізичним розвитком (34,1%), виявлені останніми і в нашому випадку характеризують життєву позицію особистості. Саме ці цінності вказують на рівень сенсу для людини з її власними захопленнями, проблемами соціального життя і здоров'ям. Ідеали, цінності, переконання особистості визначають провідну роль по відношенню до молодшої людини як до неї самої, так і до оточення, до її конструктивної чи деструктивної поведінки в суспільстві.

Як показують результати дослідження, ця сфера життєвих цінностей, крім іншого, все ще залишається на найнижчому рівні. Це свідчить про те, що для більшості студентів соціальні проблеми не є актуальними. Студенти неохоче беруть участь у громадсько-політичній діяльності, вважають, що фізкультура не потрібна, вони вже здорові та красиві і здебільшого не пов'язують своє життя зі здоровим способом життя, з фізкультурою та спортом.

Як видно на рисунку 2.2, показники фізичної активності (34,1%) у студентів знаходяться на найнижчому рівні. Такі відповіді можуть бути

зумовлені особливостями віку життя та ступенем задоволення тих чи інших потреб особистості. Проте цей показник є важливим для нашого дослідження, оскільки лише фізично здорова людина здатна планувати, досягати та виконувати свої стратегічні життєві рішення.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ II

Отже, особистісні цінності студентської молоді можна вважати сформованими на середньому рівні значущості. В першу чергу молодь цінує професійну підготовку, яка забезпечить високе матеріальне становище в майбутньому, у другому місті – цінності, пов'язані з вибором шлюбного партнера та створенням сім'ї, у третьому – цінності, пов'язані з до визначення життєвої позиції в суспільстві та соціальному середовищі.

Зазначу, що дані та кінцеві результати можуть різнитися, та залежати від різних факторів та особливостей.

ВИСНОВКИ

Активна життєва позиція невід'ємна характеристика активної особистості. Що свідчить про зміну всього способу життя особистості. Активна життєва позиція має формуватися поступово. Вона виробляється протягом тривалого часу в результаті подолання повсякденних труднощів, оволодіння соціальним досвідом та професійною майстерністю. Людина з активною життєвою позицією зацікавлена у вдосконаленні буття. Така людина концентрує свою увагу не тільки на особистих переживаннях, а й на глобальних проблемах. Активна життєва позиція властива не всім. Бажання змінити цей світ вимагає багатьох особистих якостей. Зокрема, це властиві принципи, світогляд, переконання та моральні норми. Тобто, людину, яку просто не влаштовує існуюча дійсність, не можна назвати людиною із активною життєвою позицією. Слід пам'ятати, що перш ніж щось критикувати і ламати, потрібно мати уявлення про те, як буде виглядати нова, більш вдосконалена форма. В діяльності виражається активне ставлення до життя.

Недостатньо лише теоретично реконструювати діяльність дійсність, треба і рухатися в цьому напрямку. Кожна людина справляється з цим завданням по-різному. Хтось зосереджується та віддає всі свої зусилля на вирішення глобальних проблем, інший дбає про добробут своєї країни, інші намагаються допомогти оточуючим. Це все є види діяльності які людина спроможна робити протягом свого життя. Вирішити в якому напрямку діяти – залежить виключно від індивіда. Необхідно, щоб життєва позиція гармонійно поєднувалась з раціональністю, бажанням допомогти іншим і почуттям міри. В іншому випадку бажання змін може мати негативні наслідки. Наприклад у когось є певні ідеали, які він хоче втілити в життя, але його егоцентризм заважає розуміти, що більшість людей мають зовсім інші світогляд. З цього можна зробити висновок, що людина повинна спрямовувати свою діяльність в інтересах суспільства, а не дбати про власні інтереси. Хоч і більшість людей на цій планеті є егоцентричними, але можливо направити в вірне русло.

Загалом, соціально активний життєвий статус студентів, у нашому розумінні, характеризується відповідальністю, незалежністю та толерантністю, активністю, чуйністю, самовідданістю, порядністю та чесністю. Виховання у особистості таких рис є дуже сумлінною працею. Моральне виховання може допомогти у вирішенні та розв'язанні проблем розуміння себе та об'єктивного сприймання свого місця в суспільстві. В основному особистість підпорядковується інтересам суспільства, жертвуючи власними інтересами, тобто суспільні переважають особисті. Усвідомлюючи правильність даної системи людина робить вибір та не завжди це є вірним. Слід пам'ятати, що відкидаючи власні моральні підпорядкування та сліпо слідуючи за суспільною думкою втрачається індивідуальність. Проте, для когось це може бути наслідуванням, а для когось розділення та усвідомленість правильності власного вибору. Дії щодо корекції власних суджень та моральних принципів суто індивідуальні, хоч і робляться під впливом суспільної думки. Головною компонентою в формуванні життєвої позиції я

вважаю прагнення індивіда до бажаного результату та задоволення, як морального, духовного так і естетичного.

Рушійна сила, що керує особистістю щодо змін, це перешкоди що є невід'ємною частиною життя кожного. Занурившись в глибинність питання "що є життя?" у кожного своя відповідь, та не кожен здатний відповісти на нього. Можливий поділ людей на 3 групи. Перша – люди зі стійкою життєвою позицією, що сформувалась завдяки пройденому життєвому шляху та висновкам, які для себе зробив індивід. Друга – люди, що не мають в собі рушійної сили задля формування своєї позиції та не можуть справитись зі складнощами, які трапляються на його шляху. Вони "ламаються" та потребують допомоги третьої сторони, мається на увазі, когось для прикладу або ж надихання, заохочення чи то підтримки. Та третій тип – незаурядні люди, що просто плывуть за течією, схилившись лише до думки інших, відкидаючи свої переконання та другий план та просто існують. Тож підбивши підсумок, активна життєва позиція – це стійка позиція особистості, спрямована на зміну і перетворення суспільних умов життя відповідно до своїх переконань, поглядів та моральності. Вона властива не всім та важка в набуванні. Рух людини по життю може бути динамічний або ж пасивний, а його формування займає багато зусиль, часу та роботи над собою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бочаріна Н. О. Психологія особистості : навчальний посібник. Переяслав-Хмельницький, 2014. 188 с.
2. Мороз О. Г., Падалка О.С., Юрченко В.І. Педагогіка і психологія вищої школи: Навч. Посібник: К.: НПУ, 2003. 267 с.
3. Психологія особистості. Хрестоматія: Навч. посіб. Мельничук О. Б., Пасічняк Р. Ф., Вольнова Л. М. та ін. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. 532 с.
4. Професійна підготовка студентів педагогічного інституту : За ред. Юматова В. Ю. та ін. : Вища школа, 1981. 183 с.
5. Скрипченко О. В., Лисянська Т. М., Скрипченко Л. О. Довідник з педагогіки і психології. : К., 2000. 216 с.
6. Збірник наукових праць магістрантів факультету соціальної та психологічної освіти / Уманський держ. пед. ун-т. імені Павла Тичини, Ф-т. соц. та психол. Освіти. Умань : Візаві, 2022. 166 с.
7. Варій М. Й. Загальна психологія. К.: Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
8. Коваленко А. Б., Корнєв М. Н. Соціальна психологія: Підручник. К. 400 с.
9. Активна життєва позиція особистості. *Studies.In.Ua*.
URL: <https://studies.in.ua/soc-ekzam/3265-aktivna-zhittyeva-pozicya-osobistost.html>
10. Козлова О. А. Соціальна психологія особистості та спілкування : практикум для студентів спеціальності. Харків : НТУ «ХП», 2017. 172 с.
11. Національна програма виховання МОН України.
12. Бех І. Д. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ : 2014. 29 с.
13. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. Наукове видання. : К., 2003.
14. Дяченко Н. Життєва позиція : активна і пасивна. Головний секрет успіху – активна життєва позиція. URL : <https://mskaya17.com.ua/zhitt%D1%94va-pozicziya-aktivna-i-pasivna-golovnij-sekret-uspihu-aktivna-zhitt%D1%94va-pozicziya/> (дата звернення : 07.07.2022).

15. Мельник О. Філософська антропологія і філософія культури. 2018. Веб-сайт.
URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/17737/1/melnyk.pdf> (дата звернення : 22.07.2022).
16. Семеряга О.М. Формування життєвої позиції особистості як важливої умови громадянської зрілості на заняттях загальної фізичної підготовки. Веб-сайт
URL : <https://naurok.com.ua/formuvannya-aktivno-zhittevo-pozici-osobistosti-yak-vazhlivo-umovi-gromadyansko-zrilosti-na-zanyattyah-zagalno-fizichno-pidgotovki-177621.html> (дата звернення : 01.08.2022).
17. В. М. Поліщука. Психологія сім'ї: підручник. Суми: Університетська книга, 2021. 248 с.
18. Педагогічна психологія. Навч. посіб./ Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. К.: Центр учбової літератури, 2012. 168 с.
19. В. І. Войтка. Психологічний словник : Київ: Вища шк., 1982. 214 с.
20. Мітіна С. В. М66 Психологія особистості: навч.-метод. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 274 с.
- 21.. Степанов О.М. Фіцула М. М Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник К. : Академвидав, 2006. 520 с. (Альма-матер).
22. Шапар В. Б. Ш23 Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.
23. Дзюба Т. М., Коваленко О. Г. Психологія дорослості з основами геронтопсихології. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів /за ред. проф. В. Ф. Морган. : П.,2013. 172 с.
24. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр навч. літ., 2003. 240 с.
25. Мухіна В.С. Вікова психологія. Феноменологія розвитку: підручник для студ. вищ. навч. закладів - 10-е вид. : Видавничий центр «Академія». 2006. 608 с.
26. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К. 1989. 608 с.
27. Заброцький М. М. Основи вікової психології : Навч. посіб. Тернопіль : Навч. кн.-Богдан, 2003. 112 с.

28. Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія. НУБіП, 2017.
URL: <https://doi.org/10.31812/0564/1425> (дата звернення: 08.08.2022).
29. Олейник Н.О. Вікова психологія (з практикумом) : методичні рекомендації до проведення семінарських занять. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 92 с.
30. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 128 с.
31. Макарова Л.І., Гах Й.М. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 116 с.
32. Москаленко В. Проблема виховання в контексті соціалізації особистості. Соціальна психологія. : 2005. 3–17 с.
33. Сухомлинська О. Проблеми розвитку особистості в історичному контексті психології та педагогіки. 2005. 41–45 с.
34. Панок В. Г., Рудь Г. В. Психологія життєвого шляху особистості. К.: Ніка-Центр, 2006. 280 с.
35. Формування особистості в освітньо-виховному середовищі навчального закладу : збірник наукових праць / за заг. ред. канд. пед. наук, доцента Н. М. Мирончук. Житомир : 2014. 244 с.
36. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
37. Арчажникова Л. Г. Теорія і методика виховання. Програма для вищих педагогічних учбових закладів. Ужгород : 1991. 309 с.
38. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Дошкільне виховання. : 2003.
39. Тлумачний словник сучасної української мови: Загальноживана лексика / за заг. ред. В. Калашника. Х. : ФОРМ Співак, 2009. 960 с.
40. Петков С., Коломoeць С., Притула О. Патріотичне виховання. Теорія та практика. : 2020. 224 с.
41. Вербицька П. В. Теоретико-методологічні основи громадянського виховання учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах : К., 2010. 491 с.

42. Руденко Ю. Український патріотизм: політична освіта і виховання зростаючих поколінь : Освіта. 2014.
43. Бойчук Н. І., Терницька С. В. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція. К. : ФО-П Буря О. Д., 2014. 308 с.
44. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / Горностаї П. П., Слюсаревський М. М., Татенко В. О., Титаренко Т. М., Хазратова Н. В. та ін. ; за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.
45. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
46. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: Навч. посібник. К. МАУП, 2000. 256 с.
47. Москалець В. П. Загальна психологія. 2020. 564 с.
48. Москальова А. С. Психологія: вступ до спеціальності. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 216 с.
49. Колчак Н. Життєва позиція: види, характеристика і приклади. Веб-сайт. URL: <https://druzy.com.ua/jittyeva-poziciia-vidi-harakteristika-i-prikladi/> (дата звернення : 15.08.2022).
50. Ткачова Н.О. Ціннісні парадигми освіти. – Харків: «Основа», 2005. 128с.
51. Щербань П. Українська національна ідея та сучасні проблеми виховання учнів та молоді. 2005.
52. Сухомлинська О.В. Сучасні цінності у вихованні. Шлях освіти. 1996. №1. 17-28 с.
53. Савченко Л. Вивчення ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді. Рідна школа. 2005.
54. Соціально-професійні орієнтації студентства. Вісник Київського університету ім. Т.Шевченка. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. 1999
55. Особистісні чинники вікових змін життєвих цінностей у дорослому віці / Т. Б. Партико. Проблеми сучасної психології. 2013. Вип. 21. 551-562 с. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2013_21_50 .

56. Люди з активною життєвою позицією є прикладами. Види пасивної життєвої позиції. URL : <https://kerchtt.ru/uk/lyudi-s-aktivnoi-zhiznennoi-pozicie-i-primery-vidy-passivnoi/> (дата звернення : 25.08.2022).
57. Громадянська освіта, підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / Васильків І. Д., Кравчук В. М., Сливка О. А., Танчин І. З., Тимошенко Ю. В., Хлипавка Л. М.
58. Черезова І. О. Психологія життєвих криз особистості : навчальний посібник. : Бердянськ, БДПУ, 2016. 193 с.
59. Максименко С. Д., Клименко В. В., Толстоухов А. В. Психологічні механізми зародження, становлення та здійснення особистості. : Видавництво Європейського університету, 2010. 152с.
60. Максименко С. Д., Зайчук В. О., Клименко В. В., Папуча М. В., Соловієнко В. О. Вінниця: Нова книга, 2006. 688с.
61. Максименко К. С., Папуча М. В.; за ред. С.Д. Максименка. К. : КММ, 2007. 296 с.